

Тигролови (скорочено)

Іван Багрянний

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ перший Дракон

Вирячивши вогненні очі, дихаючи полум'ям і димом, потрясаючи ревом пустелі і нетра, вогненным хвостом замітаючи слід, летів дракон.

Не з китайських казок чи тибетських храмів — він летів із дивної пекельної країни людоловів. Гнав над безмежжям Уралу, через хащі Сибіру, мимо понурого Байкалу, через дикі кряжі Забайкалля, Становий хребет...

Жоден народний чи небесний герой — ані Микита Кожум'яка, ані сам Юрій Переможець не в силі б подолати цього страшного дракона. У нього шістдесят коробок—вагонів — шістдесят суглобів. Попереду вогненноока голова — надпотужний паровоз "Й. С." (Йосиф Сталін), а позаду — такий же "Ф. Д." (Фелікс Дзержинський). Біля кожного вагона — щетина багнетів. І кожен вагон — руда домовина, в якій повно поглинених жертв, повно живих мертвяків. Крізь заґратовані віконця видно тисячі мерехтливих тоскних очей, що дивляться на втрачений світ — осяяну сонцем країну, озвучену сміхом дитинства і юності, де лишилися мати, родина, дружина.

У цілому ж — це етап, "ешелон смерті", етапний спецешелон органів ОГПУ—НКВД.

Мчить ешелон без зупинки, несучи в собі приречених, безнадійних, змордованих, хоче замчати їх у безвість, щоб ніхто й сліду не знайшов.

Вогненне око прожектора нишпорить по шпалах і нетрях — чи не тікає хто?

Іноді бахає постріл. То вартовому ввижається зрада чи втеча, а він мусить бути пильний, "бдітельний", бо це його "дело честі, дело слави, доблесті і героїства".

Утікають сотні, тисячі кілометрів. А дракон усе летить. Він — один із багатьох і підтримує собою страшну легенду — таємничу легенду про зникнення душ.

На окремих пунктах ешелон зупиняється. Тоді вартові біжать по дахах вагонів, перевіряючи, чи ніде не проломлено. Перестукують стіни: чи не зрушена дошка десь?! Адже їм неодмінно треба "довезти етап до призначення — до тієї прірви, що десь утворилася і що її від років уже вигачують людськими кістками та душами і не можуть ніяк загатити".

На кожній зупинці пробігає вздовж ешелону начальник етапу, стурбовано озираючи вагони. Десь на середині зупиняється і кричить:

— Многогрішний!!!

Замість багатьох очей з'являється пара мерехтливих цяток, а голос, як із могили, понуро відповідає:

— Я!..

— Звать!?

— Григорій!

Начальник якусь мить вдивляється в ув'язненого, заспокоєно обертається і йде

назад.

Арештант відходить від вікна і з пекельним гнівом цідить крізь зуби: "Бережеш, с—с—собака!" Інший насмішкувато каже:

"— Отак! Ти, браток, як генерал тепер! Сам великий начальник не їсть і не спить — все прибігає з поклоном".

Ешелон зривається і летить далі, а в грюкоті коліс зринає раптом пісня — важка, бурлацька — "Та забіліли сніжки, забіліли білі...". І скільки б вартові не стукали оскаженіло в стіну вагона, пісня не вмовкала, билася, як птах, у домовині.

Начальник прибігав до Многогрішного на кожній черговій зупинці. І після кожної нової перевірки дедалі більше заспокоювався, навіть додавав насмішкувато: "Маладець!" А в Григорія "все більше було тут і безоглядної рішеності на щось надзвичайне... Клекіт зборканої, але не зламаної і не упокореної волі, що проривався зі стиснених щелепів, не віщував нічого доброго".

Ешелон пролітав мимо дивних, чудових країв. Раптом, на п'ятнадцяту добу шаленого гону, земля обірвалася. Далі був океан...

Поїзд зупинився і став витрушувати з себе вантаж. Дивно, як могло вміститися стільки люду в цих брудних рудих коробках!

"Тисячі! Тисячі обірваних, брудних, зарослих, як пращури, і худих, як скелети, людей! І все старих, згорблених. І хоч серед них багатьом по 20— 25 років лише, але всі вони гейби діди. Тисячі завинених в дрантя і коци і так — напівголих, викинутих з вітчизни, з родини, з спільноти, погноблених, безправних, приречених... Так, приречених на загин, десь там, куди, ще вони не дійшли...

...Вони купчилися отарами, зігнані в великі купи, мов вівці, і оточені шпалерами варти, тупо дивилися вперед — на сиву пустелю, в заткане легким туманом безмежжя.

Туди стелився їм шлях — через те море Японське та й через той океан Тихий безмежний. Етап іде на Магадан десь. Це ще тисячі кілометрів водяною пустелею до понурої, невідомої Колими а чи й далі.

Та ніщо їх не зворушувало і ніщо їх не лякало. Вони були тупі й байдужі, виснажені, дивились просто себе на воду... Кияни, полтавчани, кубанці, херсонці...— діти іншої, сонячної землі й іншого, сонячного, моря".

Вартові розігнали місцевих жителів, пильнували арештантів, піднявши рушниці й тримаючи псів—вовчурів напоготові.

І раптом зчинився переполох. Начальник ешелону побіг перевіряти, чи є серед ув'язнених Многогрішний, а його не було. Всіх людей поклали на землю, стали перераховувати. Одного не вистачало. Вартові скаженіли. Перевірили вагон і виявили перерізані ножом дошки. Григорій вистрибнув на ходу поїзда і навряд чи отой сміливець лишився живим, але арештанти зраділи. У них аж дух піднявся, озвалася давно розчавлена людська гідність. Пригадувалися слова втікача: "Ліпше вмирати біжучи, ніж жити гниючи!"

Людей повантажили на пароплав. Вони вже знали всі подробиці втечі цього сміливого юнака, приреченого на двадцять п'ять років каторги.

"Прощались із землею, прощались із усім. А ввіччю, либонь, стояв відтворений образ того, хто не здався, хто лишився таки там. Образ як символ непокірної і гордої молодості, символ тієї волелюбної і сплюндрованої за те Вітчизни..."

Пароплав канув у сивім тумані. А за ним поснувалась легенда про гордого сокола, про безумного сміливця...

Недоказана легенда про нікому не відомого гордого нащадка першого каторжанина Сибіру, про правнука гетьмана Дем'яна Многогрішного".

Тим часом по всій Транссибірській магістралі і по всіх прикордонних заставах було розіслано телеграми про втечу і розшук "страшного державного злочинця". Особливі прикмети: юнак 25 літ, русявий, атлет, авіатор.

Розділ другий Світ на колесах

"Поблискуючи нікельованими ручками м'яких купе, сяючи яскраво освітленими вікнами, тим же маршрутом по Транссибірській магістралі йшов інший експрес — "Тихоокеанський експрес номер один".

М'яко погойдуючись, як у мрійному вальсі, пишаючись шовком фіранок на вікнах, мерехтячи люстрами, котився він, ніби разок блискучих коралів... Віз, заколисуючи, екзальтованих пасажирів десь у невідомий і вимріяний, казковий край, в дивне золоте ельдорадо".

Це був найкращий і наймодерніший експрес у СРСР, розрахований на десятиденну комфортабельну мандрівку — 12 тисяч кілометрів залізничної колії.

"У м'яких купе мрійно і затишно. Заставлені квітами, набиті валізами і патефонами, осяяні світлом різнокольорових абажурів, вони були заселені експансивними і горластими мешканцями різного віку й статі. Цілий експрес був набитий ними, створюючи окремий світ — світ на колесах і в той

же час відтворюючи копію тієї фантастичної "шостої частини світу" — копію в мініатюрі, лише трохи причепурену і розгальмовану.

...Інженери і авіатори, ударники і так літуни, партпрацівники і туристи, колгоспні колективізатори і радгоспні бюрократи, раціоналізатори й індустріальні авантюристи, прокурори і розтратники, потенціальні злодії... Цивільні і військові... Працівники органів "революційної законності" і контрабандисти... І літні "відповідальні" пани, і ексцентричні, але так само "відповідальні" панни, чи то пак "товаришки" пані і "товаришки" панни з коханцями й без коханців, з портфелями і без, з партстажем і без... Закохані "кішечки" і ще більш закохані "котики" ...Відповідальні відрядженці і безвідповідальні рвачі та дезертири, з партквитками і без, з дисциплінарними стягненнями і без...

...Словом — цвіт робітничо-селянської імперії у всій його величі і багатогранності".

Усе це мандрівники, шукачі щастя й пригод, а найбільше — кар'єри.

Поїзд живе "реальним і напівфантастичним, але безжурним, рожевим життям... Як той метелик—одноденка". Тут немає начальників і черг, традиційних зборів. "Світ ідеальної свободи і повної відсутності диктатури".

Проблискують дні і ночі. Пролітають мимо ліси, пустелі, гори. А в експресі панує

володар дум і сердець — Арсеньев з його "Дерсу Узала", уссурійською тайгою, женьшенем і тиграми.

Про тигрів розмов найбільше. Про них розказують страшні історії, сперечаються, через них навіть сваряться.

"Тигри. Страшне божество, смугасте шкірою, а ще смугастіше репутацією. Всемогутній "Амба", славніший за самого Арсеньева і екзотичніший за все на світі.

...З тиграми міг змагатися хіба тільки женьшень — чудесний корінець, могутній талісман, міфічний і одначе реальний плід уссурійського ельдорадо... Навіть папороть, що цвіте в ніч проти Івана Купала по цілій європейській літературі, з усіма скарбами, що вона їх береже, з усім комплексом легенді казок, блідне перед тим магічним женьшенем".

Чи думав Арсеньев, що його твір підніме таку масу людей і пожене їх у край, який дивно поєднав у собі субтропічний рай і сибірське пекло? У країну, де письменник пообморожував ноги й легені та врешті й дочасно помер у біді та злиднях.

Експрес летів собі далі. Мінялися краєвиди, мінялися й настрої пасажирів. Усе вражало їх новиною, щораз то чудовішою. На станціях купували вироби народної творчості — гармонії, сопілки, свистілки, в'ятські іграшки, кошики, капці. Біля Іркутська співали давньої каторжанської пісні. Біля Байкалу купували омулів, бо це не просто риба з тієї "омулевої бочки", про яку співала ціла романівська імперія, згодом — ціла "широка страна родная", а символ суворого байкальського краю.

Разом із змінами у зовнішнім світі пасажирів відчувають зміни внутрішні, пов'язані з різницею у часі. "Вдень хочеться спати, а вночі — їсти. В обід нерви стають мляві, а вночі нападає ентузіазм". Створився хаос. Деякі звели свої потреби до їсти і спати, інші не давали спокою лікарям, які, втративши самі сон і спокій, "грали напропале в преферанс, загубивши межу між ніччю і днем".

За Байкалом спостерігали екзотичних тубільців: червоношкірих бурятів, гордих бронзових якутів, тунгусів, китайців.

Коли поїзд їхав Забайкаллям, пасажирів став розважати якийсь професор історії. Він розповідав їм про перших каторжників Сибіру, перших політичних засланих — навіженого протопопа Аввакума та бунтаря й "ізмєнника" — "малоросійського" гетьмана Дем'яна Многогрішного.

"Це вони були відкривателями і зачинателями тієї жахливої сторінки, першої сторінки в епопеї невимовних людських страждань на цій землі...

За ними пішли чередою безліч інших, відомих і безіменних каторжників... національних героїв цілої низки народів..."

І мов ілюстрація до професорової лекції обабіч колії, спершись на кайла та лопати, по коліна в грязюці та воді, вишикувались цілі хмари каторжників. Бамлагівці...

Всі кинулися до вікон. Ось вони, справжні, невигадані. Вимучені, виснажені, в лахмітті. На них страшно було навіть дивитися. Стояли нескінченними лавами, обтикані патрулями з рушницями і псами.

Вони прокладали нову магістраль, вимощуючи її своєю розпукою, стражданнями,

гатили собою прірви й провалля. Нащадки Многогрішного і нащадки Аввакума.

З вікон експреса почали летіти речі — махорка, плитки шоколаду, хліб, черевики...

Бамлагівці кинулися до подарунків, топчучи один одного. Почалася стрілянина.

Дехто з пасажирів, не витримавши цього видовища, зайшовся буйним плачем. А шеренгам каторжан не було краю, вони вставали, мов з—під землі.

Та все те промайнуло, як марево, і лише на хвилинку затьмарило настрої пасажирів експреса. Натомість прийшли нові враження, ще екзотичніші.

* * *

У салон—вагоні затишно, крутяться вентилятори, пляшки з коньяком та винами чекають, щоб їх відкоркували. Скляні вази запрошують покуштувати тістечка та цукерки. Кельнери стоять напоготові, вгадуючи кожне бажання клієнта.

Але відвідувачів стає дедалі менше — в декого спорожніли кишені, інші захопилися преферансом до одурення, деякі накручують на патефоні модну румбу.

Лише кілька людей у салон—вагоні. Один з них — майор, чорнобривий, з м'ясистим носом, років за тридцять. Попиває червоне бордо і читає "Правду". Студіює промову вождя на черговому з'їзді ВКП(б). Іноді виймає олівець і щось підкреслює, захоплено посміхається.

"Майор виглядає — як саме втілення могутності, сили і гонору своєї "пролетарської" держави. В цілім експресі не тримається ніхто так гідно, так незалежно і гордовито, ба навіть трохи презирливо, з таємничою міною і незрівняним почуттям вищості".

Його не хвилюють ніякі ексцентричні історії, бо він знає і може ще й не таке, він сам — легенда, від якої і в тигрів, мабуть би, шерсть стала дибом.

Він їде на інше полювання, діставши нову високу посаду. Майор дисциплінований і точний, не схильний вдаватися у дрібниці.

У другім кінці салон—вагона сидить весела компанія з п'яти гультяїв. Це, очевидно, ті, кого ніщо не втримує. Вони вічно літають з місця на місце, добре заробляючи, а ще краще розтринькуючи гроші та скалозублячи з усього. Ці молоді люди поводяться як мільйонери, замовляють кав'яр (ікру), заставили два столи батареями пляшок та наїдками. Потім, поглядаючи на майора, переводять розмову на бамлагівців. Майор поблажливо посміхається: нехай, мовляв, скалозублять, все одно це ті, що там побували або кандидати туди.

Один із гультяїв, якого його товариші жартома звали "професором", узявся розказувати про те, як Бог сотворив химерний край, куди вони їхали.

Ішов, мовляв, Бог із заходу на схід, ніс у мішку всякої тварі та всякого насіння багато і розтикав по землі, що де приходилось. А як дійшов до хребта Сіхоте—Аліня, то побачив: земля вже скінчилась, а в мішку ще всього багато. Він узяв та й висипав з мішка решту, аби не вертатися назад. Відтоді й почалося — і поперло, і погнало! І таке сотворилося, що люди ще довго ламатимуть голови, як то могло трапитись.

Тому краю могли дати раду лише турки або запорожці. Чому вони? А тому, що так уже заведено на цій землі — як десь нема кому дати ради, то посилають туди

запорожців. На Кубань? — Запорожці. На Терек? — Запорожці. Під Петроград? — Запорожці. І тут теж... Цар Микола, бач, не був дурень, коли напосівся на тих дурних "хахлів".

Слухачі "професора" сміялися і запивали лекцію горілкою.

До салон—вагона зайшло двоє в гумових плащах, хромових чоботах і модних узбецьких тюбетейках. Сіли за стіл, випили пива, ліниво обвели всіх присутніх поглядом і підійшли до хлопця з компанії гультяїв у френчі й галіфе кольору кави:

"— Следуйте за мною!"

Юнак спочатку не зрозумів, здивувався, тоді гість у тюбетейці грізно крикнув, що він заарештований. Хлопець зажадав побачити ордер на арешт, але натомість йому піднесли до носа пістолет. Він вихопив свій — зчинилися галас, лайка. Невдовзі юнака у френчі скрутили і роззброїли.

У цей час підвівся майор і, підійшовши ближче, запитав, у чому справа. Йому на вухо щось сказали пошепки. Майор голосно вигукнув:

— Многогрішний?!

Він люто вилаявся, потім наказав звільнити юнака у френчі, якого помилково прийняли за Многогрішного, перевірити документи і подати рапорт начальству, бо Многогрішного він знає особисто.

"Тюбетейки" брутально лялялись, виправдуючись перед юнаком у френчі, той обкладав їх понурою босяцькою лайкою. Йому повернули пістолет і пояс. "Френч" ще раз вилаявся, обізвавши тиху "тюбетейках" йолопами, що не вміють "чисто работать", і вийшов геть, не попрощавшись.

Товариство було приголомшене несподіванкою і зрозуміло, що й тут не можна безпечно гуляти та правити теревені.

У ресторані залишився сам майор. Він пив коньяк, проганяв і не міг прогнати тривожних спогадів, зв'язаних з "тим проклятим іменем".

Два роки тому майор вів слідство над одним бортмеханіком та авіаконструктором — "над тим зоологічним націоналістом, над тим дияволом в образі людини". "Що він з ним не робив!.. Він йому виламував ребра в скаженій люті. Він йому повивертав суглоби... Він уже домагався не зізнань, ні, він добивався, щоб той чорт хоч заскавчав і почав ридати та благати його, як то роблять всі... Авжеж! Дивиться виряченими очима — і тільки. Як каменяка. Спершу зухвало і скажено відбивався, вибухав прокльонами і сарказмом, плював в обличчя йому, слідчому, а потім лише хекав крізь зуби і мовчав, розчавлений, але завзятий. Мовчав презирливо... Його вже носили на рядні, бо не годен був ходити...

Він уже конав — але ні пари з уст. А ті очі, очі!

Вони йому отруїли спокій і сон, вони йому отруїли, далебі, все життя".

Майор уже хотів повиштрикувати ті очі, але сам би не подужав, робити ж це при свідках не схотів.

Ще спочатку цей юнак сказав слідчому, що він і всі замордовані переслідуватимуть того все життя — і коли він спатиме, і коли буде з коханкою, і коли голубитиме

дружину чи бавитиметься зі своєю дитиною — вони кричатимуть і ревтимуть.

Той диявол і чаклун таки наврочив йому безсонні ночі та маячіння. Слідчий боявся сам спати — і одружився. А одружившись, утікав геть на люди, боявся ночувати вдома. Особливо після того, як той маніяк утік із божевільні (а був він, виявляється, зовсім не божевільний).

Потім його спіймано. Слідчий — тепер уже майор — сам напросився вести слідство, щоб довести справу до кінця, бо поки той живий, він не матиме спокою.

І ось — маєш!.. Авіатор знову втік, і якраз у цих краях. Майор пив коньяк, а здавалося йому, що то кров. Він вилив коньяк геть за вікно, і тоді рюмка подивилася на нього кривавими очима, в яких палала ненависть...

Розділ третій Навзаводи із смертю

Височенна чотириярусна тайга, буйна й непролазна, стояла навколо як зачарована. Ніщо ніде не шелесне, не ворухнеться.

Сорокаметрові руді кедри підпирали небо. За ними тяглися осики та інші листяні дерева. Третій ярус утворювали ліщина та ялина, оповиті диким виноградом.

Внизу, в четвертому ярусі,— суцільний хаос. Височенні трави, повалені вздовж і впоперек дерева — потрухлі та ще не потрухлі. По землі слався мох. Було напівтемно і вогко, лише де—не—де проривався сонячний промінь.

Несходимі нетрі то спускалися схилом униз, то підіймалися вгору.

Смугастий бурундучок прислухався до лісових шумів. Здається, зараз йому ніщо не загрожувало. Звірок став гратися із сонячними зайчиками. Раптом завмер, потім миттю скочив на високий кедр. Він знав усіх своїх друзів і всіх ворогів. Але такого ніколи ще не бачив.

Видряпавшись нарешті на гору, похитуючись і важко дихаючи, стежкою йшла двонога істота — обірвана, худа, в лахмітті. Людина була молода і зовсім—зовсім збезсиліла. Почорніле обличчя юнака заросло щетиною. Щелепи міцно стиснуті. Він розмовляв сам із собою: "Пропаду, немає сил... Ех, голова!.. Все витерпіла ти, все винесла, а от загибаєш..."

Він ішов п'ятий день. Не йшов, а гнав, як молодий гордий олень, летів з пазурів смерті на волю. Ще трохи — і він врятований. Він чкурне геть в Маньчжурію, Японію, Аляску, Китай, у нові, незнані краї. Він об'їде навколо світу і повернеться додому, але вже як завойовник, як месник.

Йому здавалося, що він летить. Насправді ж іти ставало дедалі важче, інколи доводилося просто повзти.

Стежечок унікав — боявся зустрічі з людьми. Вночі зупинявся і спав, де довелося,— на колоді, в ямі, навіть випадково зігнав із лігва якогось страшного звіра. Вранці прокидався мокрий від роси.

Його долала втома. Потім прийшов голод. Та нічого їстівного втікач не знаходив. Не бачив і не чув ні звірів, ні птахів. Рвав і їв якісь корінці, від яких шлунок болів ще більше.

Але відчай не брав його. "Дуже—бо багато він перетерпів, щоб ще впадати в відчай.

Він уже мав нагоду безліч разів умерти, і це велике щастя, що він іде цим зеленим, безмежним океаном". Зціплював зуби і йшов, і йшов. "Його гнала вперед надзвичайна впертість, сто раз випробувана і загартована мужність. Вперед, наперекір всьому! А спокійний його розум констатував, що все ж таки він гине, йде тонюсінкою гривкою, як лезом меча, межі життям і небуттям. Один подув — і він звалиться в чорну безодню. Ні!!!"

У голові паморочилось, очі заплющувалися. Коли розплющив їх — здивувався. Навпроти нього сидів смугастий звірок, який теж витріщився на гостя. Переконавшись, що дивна істота не рухається, бурундучок став їсти горішок.

Мандрівник дивився жадібно і заздрісно. Потім потихеньку став підкрадатися. Це ж його порятунок! Звірок ніби нічого не помічав, але коли руки юнака наблизилися, миттю скочив на дерево. Втікач у розпачі почав стукати потрухлявій колоді і раптом намацав горішки. Це була бурундукова комора. Юнак сів і почав їсти горішки з блискавичною швидкістю. Намацав біля себе якусь рослину, спробував — ніби часничина. Це було чудово! Одурений голод поволі вщухав. Поверталися сила і спокій. І не так від горіхів, як від надії на порятунок. Мандрівникові навіть повернувся його добрий гумор, і він вибачився перед бурундучком за грабунок. Виламав палицю і сказав собі: "Вперед, Робінзоне! Бог не без милості, козак не без щастя".

Напився з підземного струмочка, і відчув себе значно сильнішим. У тайзі ніби аж повиднішало. Юнак став помічати сліди звірів. Але де ж вони? Перевтома і голод знову стали даватися взнаки, а він ішов далі стежкою, що підіймалася вгору. Нарешті добрався до вершини перевалу. Але й за ним простягався безмежний зелений океан, який йому, мабуть, ніколи не перейти і не подужати. Краса неймовірна і... страшна.

У нього ж немає ані рушниць, ані сірників. Лихоманить, яку пропасниці...

Навколо гудуть бджоли. Мандрівникові здається, що він, маленький, на пасіці в дідуся. Раптом схоплюється — тут десь недалеко є житло! Ось і стежка до нього. Йти туди, це єдиний порятунок!

Втікач ішов до полудня, але не здибав навіть натяку на житло. Мабуть, цю стежку протоптали звірі за ціле тисячоліття.

Нарешті дійшов до бистої гірської річки завширшки з Ворсклу. Простяг ноги у воду, щоб втихомирити біль у м'язах та суглобах. Потім занурив у воду голову і груди. Коли виліз із води, побачив старий заіржавілий мисливський ніж і дуже зрадів. Став чистити його, натирати та гострити. Ніж був добрий, загонистий. Отже, мав неабияку зброю.

Йшов далі і думав, де б той ніж застосувати. Вирішив поголитися. Може, тоді життя покращає і доля його не цуратиметься. Коли умився і глянув в озерце, стало шкода себе, молодого, безжурного, веселого обличчя, що колись зводило з розуму дівчат. "Шкода молодості, шкода втраченого безповоротно того, що вже ніколи, ніколи не повернеться. З води дивилося суворе, металеве обличчя..."

Надвечір сили зовсім покинули втікача. Він ліг на землю. Сьогодні вже шостий день. Коняка й та б уже давно здохла...

Юнакові примарилося золоте його дитинство, Ворскла, Дніпро, пісня матері, яка крутить веретено.

Раптом чується постріл і жахливий крик людини, що її вхопила зубами смерть: "Грицьку!!!"

Хлопець схоплюється, плутаючись у бур'яні, біжить на крик. Вискакує на галявину і бачить, що якась людина, забившись у розколину межі камінням, відбивається прикладом рушниці від величезного чорного ведмедя. Втікач намацав ніж і, гнаний п'яною жагою помсти, пішов на звіра. Встромивши ніж прямо в горлянку хижака, сам упав непритомний.

* * *

По голому кряжу їхало троє вершників. Один із них когось віз поперек сідла, як колись запорожець у сиву давнину, рятуючи товариша.

Розділ четвертий Родина тигроловів

Пісня виводила з небуття. А спочатку була темрява, липка й волохата. Мрійний дівочий голос співав про трьох соколів. Втікачеві здалося, що він удома і що співає його сестра Наталка.

Коли розплющив очі, то побачив дівчину, та це була не сестра. "Але така ж хороша та бистроока, із стрічкою над чолом і юна, смаглява від сонця".

Дівчина радісно скрикнула, сповіщаючи батька про те, що їхній гість живий, уже дивиться.

Григорієві здалося, що в нього галюцинації. Адже він лежить у хаті з образами у кутку, прибраними королівськими рушниками. За іконою Миколи Чудотворця висить кропило з васильків, на стелі, зовсім яку них вдома, напалені чорні страстяні хрести. А жінка в очіпку та рясній стародавній спідниці, як мати, несе тарілки. "З нею бистроока дівчина виступає, мов горлиця... Біля вікна, тримаючи козацьке сідло й ушивальник, звівся і стоїть густобровий, кремезний парубок..."

Літній чоловік, називаючи парубка Грицьком, наказує тому сідлати коні — їхати до Києва. Втікач не розуміє, де він, і злякано кидається. Його заспокоюють, кажучи, що, може, він тамтешній — то відвезуть. У Григорія аж мороз поза шкірою пішов. Він згадав Лук'янівську в'язницю, Київське ОГПУ — НКВД. Отак! Утікав, утікав і потрапив назад. Як же це? Він зараз піде, тікатиме. Далі вдав із себе байдужого і запитав, чи далеко до міста. Йому відповіли, що ні, верст із 400.1 спитали, звідки ж він. Григорій, вагаючись, все ж таки відказав, що він теж із Київського району, із села Трипілля.

Жінка аж руками сплеснула: це ж хлопець з України, із того ж села, що і її мати. Земляк!

У Григорія аж чорна гора з душі зсунулась. Стало легко і радісно. Біля нього стояли рідні, близькі люди. Упадають коло нього, як мати, як батько, як сестра і брат. А Київ, мабуть, тут є ще один. Хлопець попросив дозволу називати жінку матір'ю, бо вона така ж, як його мати.

Юнака напоїли зіллям, "що й мертвих підіймає". Господар перед від'їздом вирішив випити й собі за гостя, який врятував його дочку. Але той

нічого такого не пам'ятав, він пригадував тільки пронизливий крик юнака, на якого напав ведмідь.

Батько сказав, що Григорій тепер вдома. На багато верст навколо лише ліс і звірі, а людей нема. То ж хай він буде веселий і щасливий.

* * *

Сонце залило кімнату. На столі сиділо ведмежа і кумедно відганяло бджолу від свого носа, вмоченого у щось солодке.

Григорій прокинувся, і дивно йому стало. Він у білій мережаній сорочці. На покуті вишивані рушники, яку його бабусі, різьблений мисник, піч помальована квітами. Все, як удома, тільки підлога з дошок та на стінах висить зброя — рушниці, карабіни.

У хату ввійшла дівчина, повісила на стіну рушницю. Спитала: "Ну як, козаче", а він відповів: "Гарна!"

"Дівчина насупилась, набурмосилась і від того ще покращала. Яка вона хороша! Такої він, далєбі, ще не бачив. Якесь дивне поєднання надзвичайної дівочої краси і суворості. Гнучка, як пантера, і така ж метка, мабуть, а строга, як царівна. Він дивився на дівчину і почував себе ніяково, як школяр, їй найбільше вісімнадцять років, а таке сердите".

Григорій спитав, як звати дівчину, а вона перевела на жарт і стала сама його розпитувати, говорячи, що знає — він з України і є в нього дівчина—любка Наталка. Хлопець засміявся і пояснив їй: Наталка — не дівчина його, а сестра. І спитав, звідки вона все знає. Дівчина відповіла, що він п'ять днів марив таким страшним — карцерами, трибуналами, розстрілами, що вони аж злякалися. Григорій сказав, що то він начитався страшних книжок. Наталка, по очах видно, не вірила і спитала насмішкувато — то він і в цей далекий край потрапив так, як це у книжках написано, а не насправді?

Тоді Григорій серйозно і стурбовано проказав: "Я знаю, що ви всі думаете про мене хтозна й що. Але запевняю вас... Слухай, що я скажу: що б ви не думали і як би не думали, я хочу лише сказати... що я чесна людина. От. Потім сама побачиш".

Наталка зупинила його і передала слова свого батька: "Відколи ти в цій хаті — вони відповідають за тебе... як за сина, от. І нічого не хочуть знати".

Хлопець почав розпитувати, яке ж їхнє прізвище і кого це він тут урятував, чи не її, бува?

Наталка з гордістю сказала, що їхнє прізвище Сірко — з діда—прадіда. А врятував він дійсно її. І раптом перевела розмову на ведмежа, яке здирало зі стін фотографії. Дівчина схопила звірення й шпурнула його в куток, а воно заскімлило, як дитина.

Григорій запитав, що то за народ на фотографіях — їхній рід? Наталка подала йому фотокартки. "Дівчата у вишиваних сорочках та в намисті, у чоботях якихось чудних, хутрових. Ось дружки весільні... А ось — ціла родина. Величезна родина! Діди, батьки, онуки й правнуки — чоловік із сорок. Цілий рід! Дід з бабою посередині, решта, згідно з родинним станом, розташувались обабіч і ззаду... І все це на тлі гір. Українська степова родина на гірському тлі. Як десь на Закарпатті. Чудне... Ось хлопці верхи — чоловік з

дванадцять — цілий загін з рушницями через плечі, в папахах, оточені зграєю здоровенних гостровухих собак. Коли б не ці мисливські собаки, можна б подумати, що це козацький загін. Атаки козацький, бо це ж уссурійські козаки".

Аж ось не зовсім звичайна фотографія. "У дерев'яній клітці здоровенний тигр роззявив пащу, реве. Збоку стоять чотири мисливці, спираючись на рушниці. Один старий і три молодих. Всі в чуднім одязі — у шкіряних штанях химерних, у шкіряних піджаках, підперезані набійницями". І один з них... Наталка! Тепер зрозуміло, на якого "юнака" напав ведмідь і кого було врятовано.

Наталка посадила на ліжко ведмежа і сказала, що це Григорійов дружок, він його посиротив, то хай забавляє. .

Хлопець, здивований, попросив її розповісти, як усе трапилось.

Дівчина сказала, що вони були на Зміїній паді, солили землю для пантовки. Вона взяла дробовик із двома набоями і пішла підстрелити тетерева чи рябчика на юшку. Зайшла далеко і натрапила на ведмежа. Взяла його й забула, що десь поблизу має бути його мати. Аж ось з'явилась і сама розлютована ведмедиця. Наталка покинула маля, вистрелила з дробовика, але тільки роздратувала звіра. Кинулася в розколину між скелями, а ведмедиця за нею, думаючи, що там її дитина. Наталка стала звати брата на допомогу, та він був далеко.

Ось тут і прибіг хтось страшний, і на людину не схожий, встромив ножа в горлянку звіра і впав під ним замертво. Забрали мисливці ведмежу шкіру, ведмежатко та Наталчиного рятівника і поїхали рятувати його самого.

Григорій став розпитувати дівчину про ту фотографію з тигром, а вона відповідала недбало, так, ніби йшлося про звичайну справу. Дійсно, вони ловлять тих "кішок" живцем і здають у Хабаровськ. За це їм платять товаром, отак вони й живуть. Розказала про брата Миколу, який загинув на небезпечному полюванні.

Тоді Григорій спитав, чи не краще було б сіяти хліб, вирощувати свиней та курей. Але Наталка заперечила, що то не так цікаво, а смерті боятися — сидіти на печі, та й там чи встережешся.

Тут мати запросила гостя обідати, поставила чарочку із зіллям. Ведмежа й собі ластилося до бабусі, просячи їсти.

* * *

Перед хатою цвітуть гвоздики і змагаються з пишними дикими саранками. І скрізь по схилу річки квіти перегукуються різними кольорами. Видніється невеликий город і пасіка. Двір без тину й без воріт. Хата стара, але

дебела, рублена з дорогого дерева, з різьбленими ґанком та віконницями. Праворуч — комора, повітка для коней, корівник, ще якісь будівлі.

До найближчого селища, що складається з кількох хат і зветься Копитонівка, 50 кілометрів. Отже, небезпека від людей була тут найменша, а ці люди, в яких жив утікач, навіть охороняли його.

Дома були тільки Григорій, мати й Наталка. А батько з Грицьком як поїхали, то ось уже два тижні їздять. Сьогодні вони мали повернутися до дому. Чекаючи, хлопець

хвилювався — як до нього поставляться, може, вже не так, як коли він був хворий.

Наталка прала білизну на річці, хвацько вимахуючи праником. Луна бігла нетрями і, здавалося, то б'є десь перепел у пшеницях на зорі.

Григорій тепер чомусь боявся Наталки, ніяковів при зустрічі з нею. Вона навіть не розуміла, яка чарівна. Та схожа на дивну рослину, що має гострі колючки. Дівчина—звіроловка, переможниця страхіть усяких!

З хати вийшла мати і стурбовано подивилась туди, за річку, за зелене море, де простяглася стежка, на ліс — чи не їдуть чоловік із сином? Спитала Наталку, що вона думає, а та безжурно відповіла, що повернуться їхні незабаром, ніде не дінуться.

Матері років за п'ятдесят, а виглядає ще молодо й бадьоро. І голос у неї такий, яку дочки, тільки тепліший, ближчий. Але вимова не київська, а полтавська, з м'яким "л".

Сіла мати на ґанку поряд з Григорієм і стала говорити, що Бог нагородив її хорошими дітьми, з характерами, які саме підходять до такого суворого краю. Пожурилася за сином Миколою, що загинув на полюванні. Глянула на Григорія і сказала, щоб він вірив у своє щастя, бо у сміливих воно завжди є.

Почала пригадувати, як ще 1887 року вони приїхали морем у цю страшну й дику пушу, як потихеньку освоювали її, обживалися. Місцеві люди сміялися, що переселенці з України намагалися зберегти свої звичаї та побут. Навіть хати робили з глини і білили, хоча навколо були ліси. "Колись, до революції, здорово жили тут наші люди. Довго борюкались із злиднями, але ж потім і жили добре. Тут край працю любить та й винагороджує її щедро. Тут рай був, а не край як для робочого. І ліс, і золото, і риба, і земля хліб родить, і ягода всяка, і все — бери тільки. Лишень треба рук. А народ наш робочий. То ми й жили колись!"

І розповіла далі мати, що ця хата була лише для промислу, а жили вони в іншій, великій. Сімейка понад п'ятдесят чоловік! Дід мав сім синів, женив — не відділяв. Дочок заміж віддав — теж не відпускав, брав зятів у прийми. Отак і жили. Сірків куток — то ціле село. Жилося весело. Старий мав стільки худоби, що не знав їй ліку. Пасіка — вуликів з двісті. Трудилися щиро, то й мали. І золото копали, і рибу та звіра ловили, і ягоди та кедрові горіхи збирали. Рушниці собі добували добрі, виготовлені за кордоном. Це була друга Україна, нова, щасливіша Україна. Тому й назви селищам

давали: Київ, Чернігівка, Полтавка, Катеринослав, Переяславка. "Прийшла советська власть і все перевернула. Перевелися люди, і життя звелось нінащо..." Не стало Сіркової держави. А вони плюнули й перебралися сюди, подалі від людей, щоб по—своєму віку доживати. Уже років з десять тут живуть.

Григорію було приємно слухати цю жінку. Він дивувався її простій мужності, волелюбній гордості. Спитав, чи не скучає за Україною. Та відповіла, що мало її пам'ятає, але згадує, як тужила за рідним краєм її мати.

Стискалося Григорієве серце, коли він згадав, що вже немає того тихого сонячного краю, яким була Україна. "Що садки вишневі повирубунані, ріки збаламучені, степи сльозами обпоєні, і небо ясне людям потемніло... Але він мовчав. Нехай. Нехай любить її такою, якою пам'ятає".

Втікача зворушувало, що ці люди, хоч і догадуються про щось, але з природної делікатності ні про що його не розпитують.

Раптом Наталка закричала: "Наші їдуть!" Мати здивувалася, а дочка сказала, що почула гавкіт собак і години за дві батько з братом будуть вдома. Мати заклопоталася з обідом, Григорія ж попросила допомогти Наталці розвішати білизну. Парубок взявся за роботу, але дівчина весь час кепкувала з нього, поки він спересердя не порвав товсту віршовку.

Через деякий час загавкали собаки, радісно вітаючи молоду господиню. А ось і дід. "Не дід, а вусатий дідуган, дебелий, високий, червоновидий, волохаті груди випинаються з білої пазухи". Позаду Грицько. "Високий, як батько, дебелий красень. Молодий — років 25. На ньому військовий старенький френч". З—під кепки кучерявиться чуб.

Побачили Григорія, радісно привітали. І подали гостинець — трилінійну гвинтівку, пообіцявши ще й коня.

Розділ п'ятий "П'ятнування"

Другого дня зранку чистили зброю. Лаштувалися, за наказом Сірка, в далеку дорогу, на промисел. Кожен чистив свою. Григорій приглядався до новенької гвинтівки, а Сірки — до нього. Дід розповів, що це не звичайна зброя — її подарував сам Блюхер своєму давньому знайомому, тобто йому, ветеранові революції Сіркові.

Рушниця була добра, старого випуску, але не пристріляна.

Коли всі почистили і зібрали зброю, перевірили набійниці, старий Сірко послав сина намалювати на кедрах, що стояли за 600 метрів від оселі, мішені для стрільби, "п'ятнування", бо стріляти треба буде в "п'ятно".

І почалися змагання. Коли всі відстрілялися, побігли наввипередки до мішеней, тільки старий поїхав на коні. Григорій хвилювався, хоч і був не новачком у стрілецькій ділі, адже рушниця нова, та й змагався він із не зовсім звичайними стрільцями.

Усі поцілили в свої мішені, тільки Григорієві кулі лягли хоч купно, але трохи вище. Його похвалили і сказали, що треба буде лише поправку робити на те, що рушниця забирає вгору.

Назад знову бігли наввипередки, і знову перемогла швидка, як коза, Наталка.

Потім були ще й інші стрілецькі розваги — стрільба в гільзу з 50 метрів, у лезо ножа, в монети. Це — щоб око було метке, а рука тверда і рушниця вірна, адже їх чекали важкі випробування на промислі.

Розділ шостий В пралісах Сіхоте—Аліня

На марші

Лише день перепочили коні, і старий Сірко наказав збиратися в дорогу. Мати з Наталкою наготували всього, чого треба було в дорогу, — борошна, свічок, оселедців, хліба, цукру, чаю, олії, спирту, гасу, меду, сокиру, пилку—ножівку і ще безліч усяких потрібних речей. Григорій теж з радістю брав участь у цьому готуванні.

На світанку експедиція вирушила в дорогу. Перед цим добре поснідали, як на Великдень, борщем, пирогами, м'ясом з картоплею, медом з брусницею. Стара упадала

коло них і журилася, що залишається сама.

Небо над вершинами Сіхоте—Аліня рожевіло. Вершники вдобрім мисливським одязі у супроводі мисливських собак їхали один за одним, а їх супроводжувала якась мрійноголоса пташка.

Грицько став розповідати Григорієві про своїх собак, кажучи, що таких немає у цілому краї. Вони чи не єдині не бояться тигрів. А розумні та вірні які! Особливо Заливай, вірний друг Наталчин (колись вона виходила його, тяжко пораненого вепрем).

Нетрі дедалі густішали. Поки видряпалися на перевал, стали мокрі як хлющ.

Сонце било в очі і розмальовувало всю панораму у різні кольори, мов геніальний художник.

Вирішили не зупинятися, щоб пройти якомога далі, поки не з'явився паут (кусюча комаха, схожа на овода). Звернули на Голубу падь, бо там найкращі солонці (солоня земля, яку люблять їсти лосі та олені).

Григорій розпитував Грицька про ізюбрів, панти, гарі та марі. Той недовірливо сміявся, не розуміючи, як про це хтось може не знати. Потім став пояснювати, що ізюбри — вид оленів. Самці щороку міняють роги (панти). Ці молоді роги високо цінують китайці, які платять за них золотом, бо з пантів виготовляють ліки проти багатьох хвороб.

Вполювати ізюбра дуже важко. Найкраща пантовка (добування пантів) буває на солонцях. Коли вони виснажуються, землю солять спеціально. Неподалік роблять замасковану хатку і залишають її на рік—два, щоб людський дух вивітрився — звір дуже чутливий та обережний. Згодом у цій хатці ховаються мисливці і стріляють з неї в ізюбрів—самців.

Розповів Грицько і про гарі — великі, випалені пожежею ділянки лісу, про марі — багністі болота на вершечках сопок. Як такі болота з'явилися нагорі, ніхто не може пояснити. Тоді Григорій, у свою чергу, став пояснювати здивованому Грицькові про вічну мерзлоту та інші природні явища, що спричиняють виникнення марей.

Хлопці йшли і весело та жваво розмовляли між собою. Подеколи пробігали неполохані людьми козулі та інші лісові мешканці.

У повітрі десь почало дзижчати, і налетіли сизі комахи, подібні до гедзів. Напали на худобу, на людей. Від них неможливо було нічим врятуватися. Коні страшенно мучилися, аж поки їх не намазали дьогтем.

Стежка пішла вниз, мандрівники спустилися на дно глибокого розпадку і стали на перепочинок. Наталка пішла настріляти рябчиків на юшку, а хлопці за нею. Потім вирішили розійтися й позмагатися, хто з них кращий мисливець.

Григорій ішов, не зустрічаючи дичини. Раптом щось хуркнуло — на дерево сіла пара рябків. Він вистрелив і вбив одного, а другого поранив. Поки шукав підранка, втратив орієнтири і вже не знав, куди йому повертатися. Пішов праворуч — не туди, ліворуч — теж. Ліс і ліс. Тоді вирішив намітити це місце і йти від нього по спіралі. Довго так ходив, поки не побачив унизу, як біжить пес Заливай. Певно, це Наталка за ним послала. Григорій вирішив схитрити, не покликав пса (йому було соромно перед

дівчиною) і пішов у напрямку, звідки біг собака. Незабаром почув стурбовані голоси — старий та Наталка з Грицьком хвилювалися, чи не заблудив він часом. Вийшов, ніби нічого не сталося. За кілька хвилин прибіг Заливай із Григорієвою хусткою, яку той залишив на кущі. Наталка зрозуміла, що її хитро обдурили.

Коли мисливці повечеряли, привели в порядок амуніцію і нагодували коней, стали відпочивати і думати, як розрізнити по імені обох Грицьків. Жартували, сміялися, так нічого і не придумавши. Вирішили "чужого" називати Григорієм, а свого, як і раніше, Грицьком.

Надвечір вийшли на новий кряж і йшли довго ним на північ. Всі потомилися — мучила спрага, надокучала мошка. У Григорія вже набігли пухири на обличчі та руках, але він "терпів героїчно".

Зустріч з Морозами

Сутінки спускалися швидко, і мандрівники не встигали завидна дійти до води й до зручного для ночівлі місця. Раптом вони побачили, що назустріч їм рухається якась група людей. Це була незвичайна подія — зустрітися з кимось у лісовій безлюдній пустелі.

Попереду групи йшов дід з берданкою, далі нав'ючені коні, кілька людей і кілька собак. На одному коні сиділа молодиця з немовлям. Межи кіньми,

відганяючи мошкар, йшла босонога ставна дівчина з обличчям у брудних патьоках поту. Позаду — цибатий чорновусий чоловік з гвинтівкою.

Обидві групи зупинилися і радісно загукали. Зустрілися два древніх роди — Сірків і Морозів. Гриць швидко пояснив Григорієві, що це їхні куми й друзі. Ота молодиця — Ганна, чорновусий — її чоловік — приймак, ато — Марійка, гостра, як швайка. Вже рік з ними не бачилися, як на весіллі у Ганни гуляли, та й досі.

Лунали привітання, дзвінки поцілунки, жарти, розпитування про життя—буття.

Морози їхали з Комсомольська додому (уже двадцятий день). Ганна гостювала у брата (старшого Морозенка, що десь у лагері), там і дитя породила. То ж їздили її забирати, а також і свої справи мисливські залагоджували — договір має старий Мороз з управлінням лагерів на доставку м'яса — мабуть, для всього того начальства.

Старий Мороз розповів про "місто арештантів" Комсомольськ і про всі страхіння тамтешні.

Обидві родини вирішили разом стати на ніч табором. Чоловіки пішли добувати воду, але їй не було ніде. Не допомогли їй копанки.

Усі страждали від спраги. Не хотілося ні вечеряти, ні розмовляти. Тільки Гриць з Марійкою ще перекидалися між собою жартівливими словами: Гриць сміявся з кирпатого Марійчиного носа, а вона — з його розпухлих губів.

Нарешті Григорій не витримав, зібрав баклажки і пішов шукати воду. Гриць, взявши собаку, теж вирушив, хоч і не дуже охоче, з ним.

Хлопці зникли в темряві — і як пропали. Уже перейшло, мабуть, за північ, а їх усе не було.

Зять Морозів не витримав і став розпитувати про Григорія — що за людина? Чи не

зять? Видно, що не "тайожний".

Сірко помовчав, потім серйозно та безапеляційно сказав, що то кривняк один (родич по крові) з центру. Зять знову:

"— І партійний, може?"

Дід Сірко подумав хвилинку і сказав:

"— Ні... Бери вище! Інженер, о!"

Усі завмерли передчутим уже, але не зрозумілим до кінця грізним словом.

Раптом із темряви вийшов Григорій з гроном баклажок. Усі зраділи. Наталка взяла в нього воду, забувши на цей раз гордо пхикнути.

Нарешті з'явився Грицько, який посперечався з другом, що знає коротший шлях до табору. Він розповів таке, що всі аж роти відкрили.

...Йшли вони вдвох, а темрява така, як у пеклі. Спіткаються, падають через колоди і в розщелини, собака боїться, жметься до ніг. Грицько думав, що Григорій запроситься назад, а той собі преться вперед, як ведмідь. І так пройшли кілометрів із вісім, поки не спустилися зі схилу й надибали на дні воду.

Поки Грицько розповідав, дівчата зготували вечерю. І ось на розстеленім брезенті опівночі забенкетували Сірки з Морозами. За старими звичаями пили за тих, хто з ними, і кого з ними немає, і за тих, хто живий, і за тих, що померли. Їли з вовчим апетитом. А Григорій, дивлячись на гарну молодичку Ганну, так схожу на полтавських жінок, пригадував, як "варили кашу" десь на Ворсклі чи на Пслі.

"Ні, це не в Слобожанському лузі! Це — зовсім на другім кінці землі... а люди — ті самі. І не ті самі. Такі й не такі. Всім такі, лише одним не такі — поглядом, життєвим тембром, іншою якістю. Ці — суворі і загартовані. Безжалісні стрільці, веселі, безпощадні звіролови, мускулясті диктатори в цій зеленій первісній державі, хижі і горді завойовники цієї ще не загнужданої стихії. Життя геть випекло з них сентиментальні риси і вайлувату, ліниву млявість, насталивши їх, вигартувавши в безперервнім змаганні за своє існування..."

Після вечері молоді поснули, а діди все гомоніли. Старий Мороз розповідав про Комсомольськ — "місто каторги, пекло новітніх каналських робіт, вигачуване костями українськими". Напівголі люди працюють на 50— градусному морозі. Це чесні полтавські, катеринославські та з інших областей трударі, "куркулі", "державні злодії", засуджені "за колоски", та всякі "вороги" —: вчені, вчителі, селяни та робітники, бородаті діди й такі ж бородаті юнаки. Скрізь чигає жорстока смерть "без похоронів, як худоби,— смерть від знуцання, голоду, пошестей і журби...", здичавілі собаки тягають мерзлі людські голови й руки між бараками...

"Григорій слухав, зціпивши зуби понуро, і сон тікав від нього. Він до болю чітко уявляв ті арештантські колони і цілу ту, колосальних масштабів, арештантську трагедію, цілу ту пекельну епопею того прославленого Комсомольська... А в уяві зринало пережите ним самим... Брязки тюремних затворів... Зойки мордованих... Етапи..."

А дід усе розповідав. Те НКВД стало добиратися вже і в тайгу. "Розкуркулюють"

старовірів, арештовують підозрілих. Видано закон про спеціальний дозвіл на зберігання й користування зброєю. "Пропав світ! Не дадуть віку спокійно дожити..."

Морозів зять розповів про чотирьох братів Кирпиченків. їх вистежували років п'ять, поки не вистежили та не оточили. Три дні билися. Але не взяли жодного. Тоді брати з боєм перейшли в Китай...

У Григорія все переплуталося в голові. Його не покидало гостре відчуття того, що доля не відстане від нього, женеться за ним і готує всілякі несподіванки. У серці наче хтось знов роздмухував "пекельний, всепожираючий вогонь — вогонь всесокрушаючого, але... і безсилового гніву".

Сонечко ще не позолотило верхи дерев, а Сірки вже розпрощалися з Морозами. Квапилися кожен у своїх справах.

Усі були бадьорі, але невиспані, мовчазні. Поспішали пройти якнайбільше, поки не піднялися на крила "паутині армії". А виспатися можна було і на привалі.

Перепочивши та поснідавши, йшли і йшли до тієї загадкової Паді Голубої — з хребта — в темне провалля, із становика — в глибоку ущелину. Кілька разів переходили обережно, слід в слід, марі, бо оступишся — не встигнуть врятувати.

Нарешті третього дня вже майже дійшли до місця. Отаборились, розіклали вогнище, але мошка не давала спокою. Люди сховалися в накомарники, гомоніли та відпочивали.

Діалог під накомарниками

Ось тут і відбулося справжнє хрещення Григорія. Батько спитав у Наталки, де вона поклала вухналі (цвяхи для підковування коней). Та відповіла, що клав їх Грицько. Брат, тріумфуючи, сказав, що хай угадають, котрий з них. Наталка сміючись відповіла: "Інженер же, чи що", — нагадуючи батькові, що той хвалився учора Морозам. Сірко хотів нагримати на дочку, та Григорій засміявся, і коли його спитали, чому він сміється, одказав: "А я таки справді інженер, авіаконструктор". Усі аж замовкли від несподіванки. Дівчина не витримала й почала розпитувати, що ж воно таке. Григорій пояснив, що він вигадує й буде літаки. І літати може — бач, куди залетів (пожартував). З того часу домовилися Григорія звати інженером. А той інженер лежав і посміхався, прислухаючись до жартівливих, трохи розгублених ноток у Наталчиному голосі.

Падь Голуба

Другого дня до обіду, після безкінечних спусків та петлянь, нарешті прийшли на Голубу. Під сопкою, над широченькою бистрою річечкою стояла хата, вкрита берестом (березовою корою). "Двоє вікон дивились на широку і, здавалось, безкраю, справді голубу улоговину, що йшла десь униз і ген аж під синьо—фіалковим пасмом повертала вправо. І голубіла—голубіла... мрійна і приваблива віддаля, як замріяна дівчина".

Мисливці розташувалися в хатині як удома. Швидко все вимили, прибрали, навіть прикрасили квітами.

Григорія здивувало, що Сірки залишали тут цінні інструменти, речі, і ніхто їх не забрав. Сірко пояснив: у тайзі існує неписаний закон — не брати чужого. Колись і на

Вкраїні таке було, сказав старий. І поцікавився, як же тепер.

Григорій із сумом відповів, що зараз із шатром знесуть, з живого шапку знімуть, а то й з головою разом.

Старий Сірко заходився варити надворі обід, Наталка повела коні, а хлопці пішли купатися на плесі, під водоспадом.

Грицько розказав товаришеві легенду про походження назви цього водоспаду — "Дівчина". Ніби красуня удегейка полюбила чужинця, але не сказала нічого, а той пішов десь і не повернувся. Дівчина стала плакати і благати свого Бога, щоб він завернув її милого. Та так і лишилася чекати далі. А на цьому місці утворився водоспад. Григорієві сподобалась прекрасна легенда, яка відповідала його настрою, чарівній красі лісового краю. По обіді відпочивали до наступного дня.

Пантовка

Наступного дня відмили коней від дьогтю, помилися самі й поїхали оглядати солонці. По дорозі побачили вепрів, лося, але не чіпали їх, бо не для цього зібралися в дорогу.

За вісім кілометрів був солонець. До нього близько не підходили, Григорій у бінокль ледве помітив халупку—засідку. Батько поїхав сам роздивитися, звідки звір заходить, і повернувся задоволений.

Першими на нічне полювання — "пантовку" — пішли Сірко з Григорієм. Старий інструктував хлопця, як треба поводитися. Стріляти наказав тільки тоді, коли він натисне йому на ногу.

У маленькій халупці було вогко і душно, заїдав гнус. Чекування ставало нестерпним, але Григорій мужньо терпів. До солонця почали сходитися звірі, однак сигналу до пострілу не було. Так і просиділи до ранку. Дід обдивився сліди і сказав, що хитрий пантач почув їхній дух із свіжого сліду і не пішов на солонець. І додав, що все одно обдурить цього звіра.

Під вечір пішли Грицько з Наталкою на другу засідку. І вранці теж повернулися ні з чим.

Наступного вечора мисливці повелися хитро. За три кілометри до солонця Григорій і Сірко роззулись і пішли брідьма річкою. Потім збоку, теж босоніж, забралися у халупу.

Чекали, як і раніше, довго. З'являлися різні звірі, а ізюбрів не було. Григорій аж тремтів від хвилювання та напруження. Раптом з'явився красень—пантач. Дід наступив хлопцеві на ногу, той вистрілив, а сам Сірко вистрілив кудись убік. Вранці вони знайшли двох забитих ізюбрів, вирубали роги, оббілували туші, порубали м'ясо і склали його на траві (щоб потім засолити).

Сірко розповів, що панти — дуже цінний товар, китайці з них роблять такі ліки, що мертвого піднімають, омолоджують старих.

Сіркове чаклування

Вдома старий, як жрець, заходився священнодіяти з пантами. їх треба було так обробити, щоб вони затверділи і не зіпсувалися.

Сірко звелів запалити піч. У нього був власний спосіб обробки рогів — пекти їх, як хліб у печі. Панти старий обмотав марлею і "посадив" у піч, а через деякий час вийняв. Роги потоншали, але стали тверді, як кістка, і чистенькі, оксамитні зверху.

Наталка все допитувалась у батька, хто ж убив ізюбрів. Старий сказав, що то все Григорій — йому щастить.

Щастя, як тряся

"Щастя, як тряся, як нападе, не скоро покине,— казав Сірко.— Ось побачиш, діло піде. Це факт. Почався фарт — не зивай".

Вранці дід розбудив Григорія. Разом вони поїхали до другої засідки, де чергували Наталка з Грицьком. У халупці вже було дві пари пантів, а в траві — дві туші. Обох ізюбрів застрелила Наталка — вона перехитрила брата.

Григорій дивувався: яка ця дівчина запальна, хижа, дика. І кров у неї бурхає, яку пантери, рисі чи тигра.

Золоті арабески

На солонцях уже нема чого робити, бо ніякий звір вже б туди не прийшов. Стали "лучити" рибу.

До байди (човна) прив'язали жаровню, розвели на ній вогнище і поїхали вночі по річці. Наталка стояла з остю (списом) і пильно вдивлялась у воду. Коли підпливала рибина, вона влучно її забивала, нанизуючи на ость. Один за одним вкидала до човна то здоровенного тайменя, то трохи меншого харюзя.

Ніхто не міг забрати у дівчини знаряддя лову. Григорій поступався своєю чергою Наталці й радів, дивлячись на неї. "Гнучка, як вуж, граційна, як мавка, вона таїла в собі дивну силу, ця дівчина. Поєднання дівочої краси та чар з дикістю майже первісною, неприступною".

Коли Наталка випадково зустрілася поглядом з Григорієм, вона почервоніла, зламала брови і відвернулася. Дивовижна, химерна дівчина!

"То були дивні, чарівні ночі в казкових первісних пралісах, на бистрій, мерехтливій воді, на чорній воді з золотими арабесками".

ЧАСТИНА ДРУГА

Розділ сьомий

Над Голубою паддю, над ліловими горами і буйними нетрями стояв сліпучий сонячний ранок, граючи всіма кольорами веселки. Мільярди перлин—росинок мерехтіли на всьому навколо.

Наталка стояла на кладці з рушницею й напружено пильнувала величезного тайменя, який жив тут між кам'яними брилами. Вполювати його було дуже важко — такий хитрий та обережний.

"Наталка заповзялася на нього особливо — така вже вдача: як що заволоділо її серцем, то вже вкрай. Тепер ось заволодів її серцем таймень...

Стояла як статуя, як нежива, і дивилась, не моргаючи, в глибінь. По обличчю, по очах її бігали сонячні зайчики, ніби намагаючись її розсмішити або зіпсувати полювання,— сміхотливі зайчики, віддзеркалені хвилями".

У такій же позі стояв і Гриць на скелі. А Григорій сидів серед подвір'я, милувався чудовим ранком, а особливо Наталкою. Дівчина нагадувала йому врубелівську Царівну—Лебідь. Хлопцем володіло дивне почуття: він увесь ніби розчинився в природі, став часткою цього "первісного, незайманого, напівказкового світу".

І раптом — страшенний гуркіт і свист над головою. "Потрясаючи землю, потрясаючи нетрі, низько над кедрами заклекотали машини — велетенські, чорні проти сонця, потворища". Вісім чотиримоторних літаків летіли низько, похитуючи крилами, видно, щось шукали. Собаки заскавуліли і розбіглись. І в Григорія серце стислося від тривожних передчуттів. Він термосив чуба, хмурих брови і дивився в небо, мов загіпнотизований. А Наталка дивилася на нього з великою тривоگو.

Тунгус Пятро Дядоров

Того ж дня до табору завітав ще один несподіваний гість. Його квадратне косооке обличчя розпливалося в широку радісну посмішку. Це був добрий знайомий Сірка тунгус Пятро Дядоров, перший мисливець у краї.

Старий Сірко став розпитувати його про життя, спитав, чому це він не пантує. Пятро зітхнув і сказав, що не може зараз займатися мисливством, бо великий начальник, який "много і швидко кричав", примусив усіх шукати аероплан, який десь упав у тайзі. За десять днів мисливець пройшов уже сотні кілометрів, а нічого не знайшов. Пропали тепер його панти. Тунгусові поспівчували, запросили пообідати, переночувати, але він відмовився і пішов собі далі.

Сірко, зітхнувши, сказав, що не таланить цьому "золотому чоловікові". Взяв собі за жінку красуню—росіянку із старовірів, що звалася Фійоною. Богу на неї молився, а вона, поки чоловіка вдома не було, розважалася з великими начальниками.

Григорій чекав ще якихось подій, але нічого не сталося. Врешті, й те забулося. "Час собі йшов замріяною ходою по безбережному зеленому океану, осяяний сонячним блиском, сповнений буйної, веселкової молодості, озвучений гомоном птахів і звірят, і шумом кедрів вгорі, і таємничим шепотом листу, завітчаній—закосичений цвітом".

Історична довідка

Якось два дні підряд ішов дощ. Не дощ, а злива. Старий Сірко був у доброму настрої: вода змиє сліди людей на солонцях, і можна буде пантувати далі. А на річці вони тим часом зроблять гребельку і поставлять "морду", або, як кажуть на Україні, вершу.

Дід передбачив цей дощ за кілька днів за особливими прикметами — і не помилився. Тепер усі сиділи на ганку в святковому настрої і спостерігали, як важкі потоки з неба поливали дерева й кущі. Водоспад "Дівчина" вже не плакав, а ридав, морем розливався.

Під акомпанемент дощу дід Сірко став розповідати "про дивну мандрівку навколо світу, та про життя на Україні колись, та про дику землю, де вони потім висіли, куди їх закинула доля". Історія заселення переселенцями з України Уссурійського краю варта була цілої книги. Дід говорив про те, як жили колись Сірки на Полтавщині, коло славного міста Переяслава, а їхні діди й прадіди в Запорозжжі козакували, в Крим і

Туреччину ходили, страху всім ворогам наганяли. А то й на галерах не раз бували, та звідтіля утікали.

Потім Сіркам довелося кидати рідну землю, їхати світ за очі — у навколосвітню морську подорож. Коло Індії їх дощі поливали—мочили, біля Цейлону вітри пекли—сушили. У Бомбеї воду пили, в Сінгапурі та Китаї сльози лили. "Та віри в щастя своє щербате і в силу свою двожилъну не теряли".

Коли приїхали на місце, з половину перемерли. А далі позвикали й зажили. Та ще й як зажили!

Співуни

Іноді на дозвіллі Грицько з сестрою співали пісень, лежачи горілиць на березі. У Наталки був хороший, сильний голос. І співала вона пісню про миленького, про двох соколів сміливо, щиро, як і все робила так. Грицько вторив лагідним тенором. Старий Сірко, прислухаючись до їх співу, і собі підтягувати починав.

А закінчували співці неодмінно місцевою піснею про мисливця, який ходив—бродив по лісах та й побачив, як на траві спала красуня дивна. І як він з нею повівся полицарському. Співали цю пісню молоді люди трохи жартівливо. Наталка, як завжди, посміялася з того нещасливого молодця.

Заколот і капітуляція

"Григорій носив у серці ту хворобу, що його напала,— кохання до химерної лісової дівчини Наталки — і боровся сам із собою. Кохав, але... здається, безнадійно". Розум юнака боровся із серцем. Григорій тікав до водоспаду і просиджував там годинами. Не знав, як бути. Іти звичайним шляхом — залицятися, зваблювати, задурювати — він не міг і не смів. Це не така дівчина. Йому здавалося, що Наталка й не здогадується про його почуття. Окрім того, з його непевним становищем він не мав права наражати на небезпеку ще й іншу людину. Отак він терпів і мучився. Але піти звідси не мав сили. Бо він був щасливий біля цієї дівчини. Отак його розум змушений був капітулювати перед коханням.

Мавка

Спостерігаючи зовнішній світ, Григорій намагався в нім забути. Він годинами, притаївшись межі колодами чи камінням, дивився, як клопочеться горностай, йшов назирці за козулею з малим козенятком і милувався ними. Ато натрапив на слід полоза. Вирішив пошукати його, розсунув кущі і... побачив Наталку. Вона стояла на тім боці річки й викручувала мокру косу. Як лісова мавка, вигиналась, сяяла блискучими росинками на тілі в сонячній купелі.

Юнак круто повернув і швиденько, мов злодій, пішов від річки, лаючи себе,— а що як дівчина його помітила і розсердилася?

Довго блукав по околицях, поки його не почали гукати. За обідом боявся глянути на Наталку, а коли випадково зустрівся поглядом, то побачив чисті, задумливі й наче здивовані очі. Навіть батько помітив, що з Григорієм щось негаразд, спитав, чи він не захворів.

Увечері Григорій розповідав про свій рідний край, про птахів та звірів. Коли став

показувати, як кує зозуля, то аж батько, здивований, вийшов із хати.

Потім Грицько десь побіг, а Григорій залишився наодинці з дівчиною. Зніжковів, серце застукало. Нарешті наважився запитати, чого Наталка така сувора з ним, ніби сердиться. Дівчина зиркнула спідлоба, як холодною водою облила. Тоді сказала, що нічого вона не сердиться, відсмикнула руку й пішла собі геть.

В гирлі Мухені

Пантовий місяць кінчився. Пролетів як день. Сірко з Наталкою поїхали відвозити панти, а хлопці зробили пліт, поставили на нього бочки із засоленим м'ясом ізюбрів і попливли вниз річкою. Через три дні дісталися до гирла, туди, де Мухень впадає в Амур. Там стояв заготівельний пункт "Дальзаготхутро", і завідував ним давній Сірків приятель Мокієнко. Зустрів він хлопців гостинно й привітно, з почуттям власної гідності, охоче взявся виконати доручення — відправити м'ясо пароплавом у Хабаровськ. Мисливці й заночували в завідувача заготпункту, добре наговорившись з Мокієнчихою, привітною та веселою жінкою.

Вранці хлопці вирушили додому.

Розділ восьмий Осінь у тайзі

Коли досягає виноград

Непомітно минало літо. Наставала золота осінь, коли досягає винограду тайзі.

Після пантування хлопці побули вдома лише п'ять днів. Але йутідні косили траву на пасіці. А потім Грицько з Григорієм вибули вдвох на верхів'я річки Іман.

Старий з Наталкою качали мед. Дівчина стала сумною, а інколи на неї таке находило, що вона "дуріла", пустувала із собакою, як мале дівча, кричала в горах, викликаючи мавок. Ато зникала на півдня і поверталася потім тиха, слухняна і лагідна, ластилася до матері. Мати запропонувала їй поїхати до тітки, розважитися, але вона рішуче відмовилась. І спитала, чого це її всі вважають сердитою та негарною.

Весела робінзонада

А хлопці собі їхали на південь схилами Сіхоте—Аліня. Через чотири дні прибули на місце, оселилися в бараці на давній Сірковій заїмці. За сто кілометрів не було жодного житла. Безлюддя.

Побратими пеклися на сонці, годували комарів та гнус, ловили рибу та стріляли качок, косили сіно за батьковим наказом. Потім робили пастки—самолови для дрібного цінного хутряного звіра, якого рушницею в лісі не добудеш.

Робота була неважка, хлопці почували себе, як на відпочинку. Об'їдалися виноградом. Швидко минув місяць, і надійшла справжня осінь із ранковими приморозками.

Бог кохання

А в нетрях уже ревіли ізюбри. Надійшла золота пора — пора кохання. Рев котився далеко — "десь з хряском билися вогненнозорі коханці і дивилися на них граційні самиці, чекаючи, поки проллється кров і гордий, нетерпеливий, шалений від пристрасті переможець підійде без заперечень..."

Григорій слухав цей рев, і йому самому хотілося закричати, викликаючи свою

нешасливу долю до бою, і поламати їй ребра, потоптати ногами. Треба було повертатися додому. Але трапилася прикра несподіванка — Григорія вкусила гадюка, коли він босий згрібав сіно. Хлопець став рятуватися усіма відомими способами — і перев'язував ногу вище укусу, і припалював рану порохом, і ще щось робив. Та нічого не допомагало. Грицько розгубився, пропонував їхати і до знахарки, і додому, і в Іман, але його друг забороняв це робити. Нарешті через чотири дні організм сам подужав отруту.

Коли вирує кров

Хлопці надумали вже збиратися додому, як тут прибіг Заливай, а слідом за ним приїхала... Наталка. Кінь під нею був мокрий — видно, їхала без перепочинку. А сама була... спокійна, навіть байдужа, бо здалеку побачила, що хлопці живісінькі, і приховала свої справжні почуття.

Коли їхали назад, зупинилися на річці Бікіні. Десь далеко сурмив ізюбр, і луна котилася нетрями.

"Григорій сидів поруч із Наталкою. У нім вибухнуло те, що він був приспав уже. Вибухло з дикою силою, заболіло, застогнало, та він сидів і мовчав. Слухав, яку скронях товчеться кров. А Наталка байдуже, зосереджено, замріяно майструвала щось із кори".

Дівчина зробила сурму — річ з кори, почекала, коли обізветься ізюбр, і засурмила й собі, як справжній звір. Ізюбр відгукнувся і став наближатися, щораз відповідаючи гучним ревом на Наталчину артистичну провокацію. Люди завмерли. Раптом на галявину вискочив один ізюбр, а з другого боку — другий (він, очевидно, мовчки біг на виклик суперника).

"Два демони, дві сили — втілення цілого світу. Стали один проти одного, витягли вниз шиї, нагнувши голови — ріг проти рога. Копають землю, аж вона летить геть, водять боками. Чмихають. Раптом зводяться цапки і б'ють один одного ногами з ляскотом, із стогоном... Одного такого удару досить, щоб пробити людину наскрізь. Розходяться, копають землю і знов... Упираються рогами один в одного, аж лускіт іде".

Григорій не витримав, вистрілив із рушниці. Мов ударені блискавкою, ізюбри кинулись врозтіч.

Мисливці погналися за звіром, який був поранений. І знайшли його зав'язлим у болоті. Довелося застрелити ізюбра. Григорій із жалем дивився на нього і думав, що він так само загнаний і зацькований, як ця тварина.

Розділ дев'ятий Зима

Перед великим полюванням

Пішли сніги, вдарили морози, тайга вбралася в нові шати. Для мисливців розпочалася гаряча пора "білків'я" — полювання на вивірок та іншого хутряного звіра.

Григорій у мисливстві намагався забути про все — про свою дурну долю, про невідоме майбутнє. Милувався природою, звірами і часто навіть забував, що в них треба стріляти. Хлопці полювали на Бікіні. Незабаром туди прийшли й Наталка з батьком, хоч і на Голубій паді справи мисливські теж були непогані. Але дівчину тягло на Бікіні. На Голубій паді мисливці трохи пополохали вепрів, закапканили три рисі, а

одну Наталка піймала живцем. Щоправда, коли рись спробувала вкусити дівчину, пєс Заливай налетів і задавив її "без ніякого попереднього слідства".

Наталка дуріла там, де треба серйозності, інколи навіть псувала полювання, але нітрохи тим не журилася. Здається, вона не знала почуття страху. Боялася одного Григорія. Проте він до цього звик і радів з того, що дівчина поруч.

А одного разу трапився незвичайний випадок.

Ціною дружби. "Злодюжка"

Якось Григорій пішов білкувати з дубельтівкою (дробовиком). Зайшов далеко. Задерши голову, спостерігав, як вивірка порається з кедровою шишкою. Забув і про рушницю, згадавши пограбованого ним бурундучка.

Хотів іти додому, та раптом побачив, що на нього суне ціла череда якихось тварин. Це були дикі свині — вєпри на чолі з великим і страшним вєпром—сікачем. Хлопець миттю видряпався на вивернуте з корінням дерево. Григорій був погано одягнений для довгого сидіння на дереві, а вєпри не поспішали, чавкотіли собі, знайшовши багато поживи.

Нарешті мисливець не витримав і вирішив вистрілити, щоб налякати звірів. Сікач оскаженів і кинувся на виворотень, збираючись його розтрити. Та раптом сталося щось несподіване — весь табун кинувся навтьоки і зник у лісі, наче і не було його.

Григорій подумав, що це може бути лише тигр, бо знав із оповідань Грицька: цей звір "пасє" вєпрів і з того живе. Хоч він і боїться людей, першим їх ніколи не зачепить, але що, коли він голодний?

Проте й сидіти на дереві — не всидиш на морозі. Григорій наважився, зліз із виворотня й пішов. Сніг, віхола — нічого не видно. Зрозумів, що заблукав. Та ще й не мав при собі ані сірників, ані зброї путньої. Ішов лише з упертості. Потім присів відпочити, пильнуючи, щоб не заснути. І... задрімав. Розбудив його чийсь дотик. Перед ним стояв Заливай і лизав у ніс.

А незабаром підійшла вся заліплена снігом Наталка і сказала ніби сердито: "Хто ж так ходить?!"

Стали йти разом — і заблукали зовсім. А сил далі йти в такій круговерті вже зовсім не було. Знайшли якусь скелю в гущині та й влаштувалися під нею в бур'яні та мохові. Притулилися спинами до пенька й дримали сидячи.

"Тільки тут, тільки в нетрях, у цих жорстоких умовах є та справжня людська солідарність, що робить героїчні речі, як звичайні, як свій обов'язок, і ніхто ніколи не здумає назвати їх героїчними..."

Дівчина у сні, не маючи сили тримати голову, мимоволі обіперлась на Григорієві груди. І спала солодко, як дитя. А юнак сидів і боявся поворухнутися, боявся розбудити її.

Наталка щось марила у сні, посміхалася. Її уста були так близько, і Григорієві хотілося поцілувати їх хоч нишком, хоч один раз. Дівчина й не почує. І він, як злодій, дослухаючись до її дихання, тихенько—тихесенько поцілував.

Наталка розплющила очі, здивувалася, потім злякалася і швидко відхилилася від

нього. А тоді спалахнула, схопилася й пішла, навіть свій вінчестер забула.

Збентежений, спіяманий на злочинстві, засоромлений Григорій кляв себе. Вперше побачив, скільки лиха може накоїти один поцілунок. Як же він нахабно й брутально повівся з цією гордою і чистою дівчиною! Злодюжка!

Пішов до табору і кружляв навколо нього, поки не почув дзвінкий Наталчин сміх, веселий, розкотистий. А вона дуріла, бавилася із Заливаєм. Химерна, незрозуміла дівчина!

Різдво в пралісах

Йшли додому майже без зупинок день і ніч, щоб встигнути на Різдво. Адже такого не було, щоб Сірки не зустрічали свято вдома.

Як не рахували — не встигають. Біля річки побачили нові бараки, здивувалися й збентежилися — аж куди посунули лісозаготівлі! Спинилися спочити трохи і посушитися, бо потрапили в наледь і помочили унти.

У бараках повно людей — колгоспи відбували трудовов'язок на лісорозробках. Через річку — інший барак, з репресованими. Чути, як охоронці кричать і лають жінок, що пиляють дрова. Раптом жіночий голос заспівав журливої української пісні про пропащу долю. Пісню обірвав брутальний оклик вартового.

У Григорія аж серце зайшлося від гніву та жалю. Мисливці пішли далі, а хлопця ще довго переслідували звук пилки та чайчине ячання пісні.

Доганяли свят—вечір і таки наздогнали. Прийшли саме на кутю. І невідомо, хто ж таки помилився — Сірко чи стара Сірчиха.

Вдома на них чекала гаряча лазня "по—чорному". Нащо вже Григорій був дебелий, але і він не міг витримати того, що виробляли старий Сірко із Грицьком. Вони обливалися нестерпно гарячою водою, люто періщили один одного березовими віниками, потім обливалися крижаною водою. Терли шкіру мочалками, як наждаком, а тоді ще вибігали надвір і качалися в снігу, грали в сніжки на 50—градусному морозі.

Різдво Сірки святкували так, як з діда—прадіда велось, додержуючи усіх одвічних зворушливих і поетичних народних обрядів.

Вдосвіта щось застукало у двері й попросилося колядувати.

Мати запросила до хати вирядженого віршовника. Той прочитав старовинний вірш—колядку, що Григорій ніколи такого не чув.

Колядував сам старий Сірко, бо більше ж нікому було це робити. Потім поздоровляли один одного й сідали до столу — пили, гуляли... В обід — знову. Увечері прийшли колядники — Наталка й Грицько в чудовому старовинному вбранні. Григорій приєднався до них.

Свята почалися весело. Але раптом на Григорія напосілася така чорна туга та безнадія, що він не знав, де себе подіти. Йому схотілося вийти відчайдушно назустріч своєму темному, невідомому майбутньому й позмагатися з долею.

Можливо, тому зрадів, коли Гриць почав збиратися до Хабаровська — взяла охота зробити зухвалий рейд, побавитися з небезпекою.

Розділ десятий Рейд на Хабаровськ

Третього дня після свят Гриць з Григорієм вирушили до Хабаровська — поздавати хутро, поновити контракти, набрати боеприпасів та оформити дозвіл на зброю.

Хлопці були вдягнені, як "два пишних королевичі": у гаптованих лапчатих унтах, що були своєрідним чудом мистецтва, в оздобленій мисливській "уніформі", в оленячих дохах до п'ят; на головах — козулячі папахи. "Бронзові обличчя, засмалені вітром, сліпучим сонцем і морозами, були наче вирізьблені за ідеальною моделлю мужеської краси вправним майстром з суворого металу — насажені життям, силою. Один похмурий, а один веселий,— але обидва красені, ніби від одної мами".

Скочили на коней — і гайда. До залізниці — станції Лазо — їхали верхи. Дорогою знічев'я настріляли тетеруків та фазанів.

Неподалік від станції хлопці заїхали на заїмку до доброго батькового знайомого мандзи Кім—Гі—Суна і подарували йому всю свою здобич. Там вони відпочили, залишили коней і зброю та зайві речі і помандрували далі поїздом.

Експрес, "которий возіт дрова і лес"

Гриць не вперше потрапив у цивілізований той світ, але почувався трохи безпорадно. Все не так, як удома, в нетрях. Тому ініціативу взяв на себе Григорій.

Пройшло кілька поїздів, але годі на них було сісти.

Нарешті надійшов знаменитий на весь Далекосхідний край "експрес". Половина вагонів була товарних, половина — поштових, але всі вони служили пасажирськими і були набиті "пасажиром до одказу". То ж Григорієві з Грицем довелося брати вагон штурмом. Вдерлися в нього, можна сказати, по головах. На цей поїзд ніхто не брав квитків. їхав хто хотів і куди хотів. Але ж і "експрес ішов, як йому здумається: хотів — їхав, хотів — стояв годинами чи то на станції, і чи то просто посеред дороги, чи десь у тупику".

Жоден контролер не міг перевірити в такій тіснєві квитків, тому ніхто про це й не турбувався.

Вагон говорив усіма діалектами рідної Григорієві української мови, бо основний контингент його пасажирів — ота зірвана з місця й кидана по всіх світах Україна.

Заробітчани! Вербовані, контрактовані, "планові". З дітками, з жінками. Розповідають про роботу на Сахаліні, в Дальстрої і проклинають її. Тижнями, місяцями отак мандрують у бруді, в холоді й голоді. Не заробивши нічого, в розпуці повертаються назад, а їх місце у вагонах займають нові шукачі щастя, примусові та "добровільні" ентузіасти.

Десь жалібно скиглило дитя. Хтось розповідав, як їх добре умовляли і м'яко стелили, поки не підписали контракт. А потім тиждень довелося валятися посеред Владивостока під снігом та дощем.

У другім кутку вагона залунала смутна дівоча пісня. Розповідали, що селян тепер без паспорта не беруть на роботу. Подошли коні в колгоспі — людину розстріляли, кажуть, "шкідник". А як вимерла ціла округа, то "шкідників" ніхто й не шукав.

"Григорій слухав весь той гамір, зціпивши зуби, і йому паморочилась голова. Те, що він почав був забувати,— ціла ота трагедія народу,— навалилась на нього всім

тягарем... уся його Вітчизна ось так — на колесах поза геттю, розчавлена, розшматована, знеосіблена, в корості, в бруді... розпачі!., голодна!., безвихідна!., безперспективна!.."

На якійсь станції до вагона вдерлося двоє з ліхтариками — і всі завмерли — НКВД! Світили в обличчя і ступали по людях, як по дровах. Григорій чекав спокійно, готуючись до найгіршого. Майнула думка: який же він дурень — виліз у світ без документів!

Посвітили на них, пильно подивилися на їхній поцяцькований одяг і полізли далі. Мабуть, прийняли їх за екзотично вбраних представників влади з місць, а то й із центру. Адже такий одяг не кожному по кишені.

Григорій засміявся про себе: "Пронесло!"

На станції "Красная Речка" "експрес" зупинився. А по обидва боки стали етапи — ешелони з репресованими. В'язні з обох ешелонів через "експрес" перегукувалися між собою, віталися до земляків, сміялися, бо що їм ще лишилося, як не сміятися?!

"Хтось з'їхав з глузду в цій країні. З одного кінця землі гнав етап в другий, а їм назустріч гнав такі ж етапи. І нема їм кінця—краю. А межі ними котив цей плач на колесах, цей неетапний етап, цей найдемократич-ніший "експрес", ні — "ковчег горя, проклять і сліз материнських".

Вагон спав, не спав один Григорій, думаючи свою понуру думу.

Хабаровськ Смішні й печальні походеньки

Туман стояв від морозу. 50—градусний мороз біг по пішоходах, змушував їх хукати, тупотіти й пританцьовувати.

Хабаровськ — столиця всього Далекосхідного краю, цього химерного ельдорадо.

Хлопці вийшли на головну вулицю, що звалась Карла Маркса. По тротуарах бігли, поховавши носи, службовці, робітники, військові — люди різних національностей.

Гуділи авто, і тут же їхали нарти, запряжені північними оленями, привертаючи увагу хабаровців. У перехожих, що десь поспішали, майже в кожного папка і спеціально приладнаний бляшаний посудна обід.

Проте Григорієві це місто сподобалось — чимось нагадувало Київ. Від Амуру починалася широка головна вулиця, по—європейському обставлена модерними будинками. На руїнах колишньої церкви, біля самого Амуру, стояли величезні брезентові намети, і в них у такий мороз жили люди.

Хлопці розглядали розкішні вітрини "Гастроному", спортивного магазину. А в крамниці "Госспірту" був викладений із пляшок портрет Леніна в одному вікні, а в другім — Карла Маркса. Григорій засміявся: "І досі не знав, що то були такі пияки! Воістину, буйний є і творчий той геній будівничих соціалізму, і не знає меж, і ні перед чим не зупиняється!"

Хлопці оглядали місто, а юрба розглядала їх. Особливо вертіли головами дівчата, деякі навіть зачіпляли хлопців. Якесь дівчисько зупинилося навпроти юнаків і спитало, де б їй купити такі унти, щоб ноги не мерзли. Гриць пожалкував, що у них немає з собою жіночого взуття, запросив дівчину приїхати в гості.

Дівчина виявилася інженером—хіміком з Одеси і, почувши мову Грицька, теж перейшла на українську. Розказала, як знайти те, що їм потрібно.

У "Дальзаготхутрі" хлопці здали хутро, поновили контракти, одержали багато грошей. Потім пішли виконувати головне завдання — знайти старшого охотінспектора, доброго приятеля Сіркового, Васю Потаюка, щоб зареєструвати зброю.

Цей Вася часто гостював у Сірків, ходив з ними на полювання, а коли вони бували в місті, то завжди лагодив їм усі формальності в таких делікатних справах, як дозвіл на пантовку, на ловлю енотів, на зброю.

Знайшли інспекцію у центрі міста в найкращому будинку.

Потаюк — низенький енергійний хлопець — щиро привітав обох. Але був чимось дуже засмучений. Розпитував про тайгові справи, а потім нахилився й розгубленим тихим голосом сказав, що все начальство позаарештовували, та й взагалі...

Хлопці не знали, що на цій землі зайшла епідемія арештів. І не тільки тут, у цій краї, а й по цілій "шостій частині світу". Шкода було славного Потаюка.

Виклали свою справу. Але виявилось, що це тепер не так просто. Зброю треба реєструвати через НКДД, і з'являтися туди необхідно особисто.

Робити нічого, пішли до НКВД. Григорій ступав поруч із Грицем, зважившись на зухвалий вибрик — сміливий візит.

"У вестибюлі Гриць зупинився, взяв Григорія за петельки і притягдо себе. Цей тайожник, цей примітивний і прямолінійний хлопчина був чуткий, як вовк, як дикий, гордий, свободолюбивий горал. Подивився мерехтливими очима у саму душу і — відштовхнув: "Іди геть! Чекай на вулиці".

І Григорій підкорився дружньому, але категоричному наказу. Довго чекав на вулиці, аж почав хвилюватися, думав іти розшукувати. Але тут вийшов Гриць, самими очима показав, щоб Григорій ішов слідом, як незнайомий.

Через кілька кварталів, побачивши, що їм ніщо не загрожує, Гриць став розповідати про свої пригоди в НКВД.

Сказав, що начальства там — сила. Прийшов він до одного, а їх посхо-дилось дивитися на знаменитого мисливця Сірченка чоловік із десять. Розпитували, а Гриць удавав із себе дурненького — відповідав все "так" чи "ні". Питали, чи не заходив до них хто. Навчали, щоб відразу повідомив, коли що. Почастували горілкою, а зброю реєструвати відмовилися. Але Гриця це не засмутило: "Та ми вік прожили тут — в них дозволу не питали. То й питати не будемо. Або ми не хазяї..."

Хлопці вирішили десь добре пообідати. Зайшли до японської ресторації у передмісті Українська Слобода, замовили найкращі страви.

Але їм подали якусь юшку з макаронами і палички замість ложок. Юнаки не знали, що робити з цими стравами, і стали спостерігати, як їдять їхні сусіди—китайці. Але у них так не виходило. Вирішили розрахуватися й піти десь у інше місце. Ці екзотичні "палички" коштували їм по п'ятдесят карбованців — ціна доброго теляти.

В іншому "Буфеті" був один прокислий вінегрет та слизняві цукерки.

Потім друзі натрапили на "Гастроном", який бачили вранці, і набили два рюкзаки

вином, горілкою, кав'яром і шинкою, шоколадом і цукерками для Наталки.

Побачили розкішний ресторан і вирішили зайти. Швейцар здався їм ледь не генералом, у всякому разі якимось "розцяцькованим".

"Все, що було в ресторані,— танцювало, пило, курило, грало,— все обернулося. Веремія фокстроту на хвильку припинилася. На цьому тлі станцьованих, засмоктаних, блідих облич і постатей два гості виглядали, як люди з іншої планети, з якогось іншого, героїчного, а не такого задимленого, смердючого світу. Так, ніби зійшли з екрана персонажі якогось цікавого героїчного фільму. Два пірати чи два ковбої. А чи посланці досі незнаного царя тих, оспіваних, але так і невідомих уссурійських нетрів. Найбільше привертали увагу (попри все екзотичне вбрання) обличчя, ніби викуті з червоної бронзи, а потім в них вставлено очі, що вражали своїм блиском і зосередженою силою".

Хлопці, не звертаючи ні на кого уваги, вибрали порожній столик і стали замовляти найдорожчі страви й напої. Офіціант ледве встигав носити. Мисливці гуляли "на повну котушку", не реагуючи на залицяння дівчат з ресторану. Хміль ударив у голову. А Григорій дедалі більше хмурнів. Він дивився на всю ту ресторанну суєту, а бачив свою і не свою горду і прекрасну королеву — Наталку.

Навпроти них сиділо двоє вродливих, але бідно одягнених, змарнілих від втоми дівчат, що пили одну тільки каву. Ніхто не запрошував їх до танцю. А коли Григорій почув, що дівчата розмовляють українською мовою, то зрозумів — це ті самі "розкуркулени", що в будь—який спосіб прагнуть вижити в цьому суворому краї. Його душу огорнули біль і гнів за зневажений цвіт нації.

Григорій замовив офіціанту розкішну вечерю для дівчат і суворо, із ледь прихованим жалем сказав їм: "Вечеряйте!" Одна з них не стрималась і гірка заплакала.

Хлопці згадали, що їм треба на поїзд о першій годині ночі. Коли виходили з ресторану, Григорій, що був напідпитку, зіткнувся в дверях з кимось у формі, у синьоверхому кашкеті, зі "шпалами" на ковнірі. Його взяла хмільна злість, і він відсунув того чоловіка, щоб не стояв на дорозі.

Не ходи босий

Хлопці вже пройшли піввулиці, як Григорій відчув, що за ними хтось іде, мабуть, щось негаразд. Згадав чоловіка, якого відштовхнув з дороги в ресторані. Хміль відразу вивітрився.

Сказав Грицькові. Хлопці надали ходу, закрутили по вулицях і майданах, намагаючись загубитися в натовпі, потім заскочили в якусь відчинену браму. Повз них пробігла постать у собачій хутрянці і капелюсі з розпущеними вухами, як у хорта.

Друзі перечекали деякий час, а потім заковулками стали добиратися до вокзалу. Майже дійшли, як раптом перед Григорієм виросла в темряві постать. Наставивши пістолет, невідомий скомандував: "Руки вгору!" Григорій став повільно зводити руки, а ногою несподівано вибив у нападника з рук зброю. У ту ж мить Грицько й собі зацідив незнайомця у вухо, люто промовивши: "Не ходи босий!". Невдалий Пінкертон упав, ударившись об паркан, а хлопці — мерщій до поїзда. Коли вже їхали, роздумували, що б це могло значити. Зупинилися на тому, що їх хотіли пограбувати, хоч Григорій

підозрював інше.

Тільки в тайзі мисливці відчували себе вільно. Тут — вони вдома! О, тут вони господарі!

* * *

Вдома Гриць розповів Наталці про парубоцькі походеньки. Про химерних розмальованих дівчат, про музику й дивацькі танки, про грабіжника, що на них напав. Наталка дивувалася з тих подарунків, що їй навезли — цукерок, шоколадок, "духів" і гребенців, назвала хлопців дурнями і пожалкувала, що вони не відібрали у нападника і не подарували їй пістолет.

Розділ одинадцятий

На "кішку"

Старий Сірко став радитися з домашніми, чи йти їм цього року полювати тигрів. Наталка сказала, що їх знову четверо, а Григорій здатен замінити Миколу.

Мати журилася і відмовляла мисливців, згадавши загиблого сина.

Цього разу тигролови споряджалися не так, як звичайно, — повдягали ватяні штани й куцини. Із собою взяли міцний одяг з лосиної шкіри і найнеобхідніші речі, аби не перевантажувати коней. Їхали верхи, час від часу ставали на лижі, бо мерзли ноги. Милувалися замерзлим різнокольоровим водоспадом. Часто ночували просто в снігу, намостивши гілок та розклавши багаття.

Аж раптом натрапили на лісову "газету". На снігу було написано: "Фійона Медвину привіт передавала". Григорія аж струсонувало. Як? Невже тут той самий слідчий, який його катував на допитах?

І згадав, що Фійона — дружина тунгуса Дядорова, яка приймала у себе різних начальників, поки її чоловік був на полюванні.

Григорій вірив і не вірив. Страшні спогади заповнили його. Він пригадав розмови про те, що в тайзі збудовано силу військових об'єктів, енкаве-дисти нишпорять скрізь, "очищаючи тил від ворогів народу". А понад усім кордоном створено лінію укріплень, багато сопок перетворено на потужні фортеці.

По довгих мандрах прийшли на Зміїну падь. Там залишили коней у старого удегейця, що доживав віку в нетрях, дали йому чаю, тютюну. Дідусь радів гостям і їхнім подарункам, як маля.

Тепер тигролови вже були близькі до своєї мети. Дорогою старий Сірко вводив Григорія в курс справи, розповідав, як ловлять цих "кішок". Спочатку їх заганяють собаками. Коли звірові вже несла втікати, він забивається десь до скелі й обороняється від собак. Тоді один мисливець простягає триметрову палицю, тигр її хапає, а в цей час інші мисливці накидають йому на шию петлю, зв'язують лапи. Від швидкості та вправності кожного залежить життя інших. При цьому треба щосили кричати — крик паралізує "кішку".

Мисливці йшли, пильно оглядаючи всі хащі. Раптом вони натрапили на сліди аж двох тигрів — старого й молодого. Собаки змінилися — шерсть на них стала дуба, вони натягали повідки, але не гавкали вголос і не рвалися шалено вперед, бо були добре

вишколені.

І почалося полювання. Люди йшли по слідах звірів кілометр за кілометром — по нетрях, падах та горах. В одному місці натрапили на дорогого соболя, що потрапив у самоловну пастку, наставлену ними колись на колонка. Вирішили взяти, хоч на цього звірка полювання було заборонено. Але не кидати ж цінне хутро, раз дурний соболь "вліз в не своє".

Старий Сірко читав по слідах, як по книзі. Ось тигри полювали на вепрів, ось зупинялися, там лежали. Так було до смерку. Вночі ніхто не полював, тому розбили табір і заночували.

Вранці знову вирушили ловити "кішку", покинувши всі речі в наметі.

Сліди петляли, водили їх, як і вчора. Раптом все пішло несподівано швидко... В одному місці, перед густими заростями, майнуло щось смугасте. Старий Сірко вистрілив, Григорій за ним, ззаду також пролунали постріли. Велетенська "кішка" зробила скажений стрибок угору.

А мисливці, пронизливо лементуючи і стріляючи вгору, погналися за другим тигром. Собаки гавкали десь спереду. Григорій дуже боявся відстати і підвести старого.

"Пізніше він часто згадував і не міг відновити точно, як воно все було.

Він таки перший опинився біля батька. Він лише пам'ятає, як закричала Наталка... блискавичний його стрибок... Вир... Несамовитий галас — людський, собачий, тигрячий... Він затягнув петлю, як супоню, і вмить опинився під сподом, вчепившись потворі в карк за шкіру... Все качалось клубком, галасувало на нім... Здається, і він галасував... Сніг набивався в очі і в рот... Це тривало десять секунд, але, здавалось,— це тривало вічність... Потім в раптовій тишині — злякане Наталчине обличчя і дихання над самим його лицем... Потім дружній регіт..."

Клубок розпався, і Григорія витягли з—під снігу. Обтрушувалися, відсапувалися, збирали шапки, рушніці, сміялися й наново переживали подію.

Для тигра зробили дерев'яну міцну клітку. Потім пішли шукати іншого звіра — забитого. І знайшли здоровенну самицю — чудовий екземпляр грізного старого уссурійського тигра, що лежала, задубівши на морозі.

Відпочивали до ранку, а потім вирушили до покинутого намету. На чотири пари зв'язаних лиж, налаштованих, як сани, поставили клітку з живим тигром. Мертвого ж тягли за собою самоходом.

В обідню пору добралися до намету. Але тут сталася дрібниця, яка переросла в катастрофу й поклала край усій мисливській епопеї.

У наметі хтось ночував, забрав соболя і спирт. Старий насупився: тільки нетутешні могли порушити тайговий закон і взяти чуже. Всі пішли на льод розглядати сліди — куди і коли рушили грабіжники. А Григорій знайшов на снігу біля намету недопалок дорогої сигарети "Золота марка". Його серце затіпалось. Такі цигарки завжди курила одна людина... Він мовчки, поки інші були на льоду, став на лижі і помчав навскіс через нетрі, зрізаючи величезну дугу, що її тут робила річка.

Гнав по прямій, як учора за тигром. Нарешті побачив кошівку (сани) і пішов

назустріч, стискаючи гвинтівку.

Коні почули тигрячий дух (весь Григорій одяг ним просяк), мотнули вбік. Сани перекинулись і з них вивалилися двоє людей — в будьонівці і в ежовському кашкеті.

Григорій вп'явся в них очима. Серце закалатало безумно. Медвин! Той самий "таваріщ следователь".

"А Медвин — бравий герой і грізний суддя та володар душ людців і плюгавий злодюжка, порушник закону нетрів — стояв і тіпався..."

Григорій вголос промовив:

"— Так... Ну, все, таваріщ следователь! Все! — І важко задихав.— Кінчаю слідство...— І підніс голос, повільно, грізно: — Тут... я тобі... й рев, тут я тобі й трибунал!" — Підкинув гвинтівку і вистрелив.

Другий кинувся тікати до лісу, потім обернувся і вистрілив із пістолета. Довелося Григорієві його застрелити. Потім він написав на снігу: "Судив і присуд виконав я — Григорій Многогрішний. Аза що — цей пес сам знає". Зробив це, щоб нікому не довелося відповідати за вчинене ним.

Куди ж тепер? Отак за одним разом відтяв і ворогів, і друзів, і спокій.

Повернувся йти — аж раптом... Наталка!

"— Що ти зробив?"

Григорій сказав:

— Слухай, Наталко! Те, що я зробив,— те я мусив зробити. Розумієш? Я вбив одного дракона... Ти цього не бачила. Розумієш? Не бачила! А вже як я буду далеко звідси — тоді про все розкажеш своїм".

Дівчина здивовано й розгублено прошепотіла:

"— Куди ж ти? ...Ну, добре. Ти зробив, як вважав за потрібне, тобі видніше. Але куди ти?"

Боже мій! Скільки сказано в одному тоні! Все, про що мовчала місяцями. Григорієві аж горло стисло".

Дівчина благала залишитися, бо в них же цілком безпечно... Можна ж іще далі зайти в нетрі...

Хлопець узяв Наталку за руку і стис. Вона не віднімала своєї руки.

"— Дурна ти, дівчино. Ти не знаєш, що то за один. За тиждень тут всі нетрі поставлять догори ногами — шукатимуть... Це великий собака. Але Бог є на небі! Є! Цей пес відбивав мені печінки, ламав кості, розчавлював мою молодість і намагався подряпати серце, якби дістав. Так довгих—довгих два роки він мене мучив. А потім спровадив до божевільні. І все за те, що я любив свою батьківщину.

І я ще тоді поклявся іменем матері моєї, що відірву йому голову. Я втік з божевільні... Потім мене знову впіймали і знову мучили такі, як він, — його поплічники... А потім присудили до двадцяти п'яти років каторги... І все тільки за те, що я любив свій нещасний край і нарід...

Я поклявся, що буду їх вбивати, як скажених собак.

І я втік з ешелону. Вони мене везли з України на каторгу, на повільну смерть, і

берегли, як пси. А я втік. Вистрибнув на ходу зі скаженого поїзда,— стрибнув у ніч, у смерть, на щастя.

І я мав щастя... Я потрапив до вас, я мав щастя. Сміливі завжди мають щастя, як казала твоя мати... Обійми її міцно за мене і поцілуй за мене... сестро".

Наталка припала до нього і вибухнула буйним плачем. І поцілувала, вклавши в цей поцілунок усю душу.

Потім віддала свій вінчестер, набої, сказала, як іти на Уссурі й на Маньчжурію, і пішла, за слізьми нічого не бачила.

Бідолашна, горда, дика, наївна і надзвичайна Наталка...

Розділ дванадцятий

Навзаводи зі щастям

Григорій знав, що найкраще перейти кордон десь у Біробіджані, де найбільші нетрі, найвужчий Амур.

Але йти було несила, не побачивши батька Сірка, матір, Грицька, М попрощавшись з Наталкою.

Ішов, борючись сам із собою. Дійшов за заїмки, де залишили коней. Постояв, погладив свого буланого. Взяв дещо з продуктів, спирт, сірники і набої, а коня брати не зважився. Йдучи далі, провалився в наледь, мусив сушитися всю ніч. Потім здалеку побачив, як їдуть мисливці-тигролови, зрадів: "Наші!".

Дійшовши до Сіркової пасіки, він відчув, що йому вже несила іти далі, бо це вже назавжди покинути останню рідну хату. Деякий час він ще боровся сам з собою, вагався. "Піти чи не піти?.. Якже він піде звідси, не попрощавшись з цими людьми?.. Але ж як стане перед нею і не пожаліє її серця?.."

Довго ще думав Григорій і нарешті не витримав. Ставши на лижі, він швидко пішов у ніч.

* * *

Сірки, як завжди, повставали рано. Усі були сумні. Робота валилася з рук.

Треба було їхати до міста на базу — відвозити здобич. "Десь там піймана "кішка" чекає у клітці, поклавши лапи і гордо піднісши голову,— нерухомо та відчужено дивиться просто себе вогкими великими очима. Не бере їжі. Третій день не бере... Та вона п'ять днів не братиме, але не згине. То горда і живуча тварина... І старому думки химерно блукали межі гордою твариною та..."

Раптом в сінях зашелестіло, рипнули двері і на порозі став Григорій. Блідий, схудлий, він ніяково посміхався.

Мати кинулась до нього зі сльозами. Григорій помалу стяг шапку і став на коліна перед нею, як перед власною матір'ю. Старий Сірко кречав вдоволено. Він знав, що його названий син обов'язково прийде хоч попрощатися.

Наталка, впустивши шиття і голку, сиділа край столу, смертельно бліда. Грицько глянув на неї, потім на Григорія і зрозумів, що то значило.

Григорій обвів усіх поглядом і сказав, що зайшов попрощатися, бо, може, вже ніколи не побачаться. Хіба що на тім світі. Очі його зустрілися :і Наталчиними. Дівчина

спалахнула. Вона прочитала в його очах те, що було в його серці. Схопилася і кудись побігла.

Григорій прощався, бажав щастя й добра рідним і близьким йому людям. Старий Сірко сказав, що треба поспішати. У Харбіні та на Сахаліні в них є рідня. Мати, плачучи, подала юнакові набитий рюкзак.

Присіли надорогу за стародавнім звичаєм. Тут увійшла Наталка, одягнена, як на полювання. Брови рішуче зсунуті, вуста стиснені. Стала проти

Григорія і мить дивилася йому в вічі з німим запитанням. І знайшла там відповідь...

Потім взяла його за руку. Опустилась навколішки перед враженими батьками і сказала:

"— Як уб'ють мене — то я не вернусь. А як судилося мені щастя... то нехай же я буду, мамо, щаслива! І ви, тату!.. Благословіть!.."

Батько суворо подивився на Григорія, той шарпнувся був, але Наталка перехопила його рух:

"— Григорій не має права говорити! Я знаю, що він скаже! Але він збреше! Він зрадить сам себе заради вас. Я мовчала довгі місяці як камінь. Я змагалась із собою... Я не знала, а сьогодні я бачу, що загину. То ж ваша кров у мені... Не губіть же мене!"

Старий Сірко побачив, що нічого не вдієш. Глянув на Григорія, приховано посміхнувся і подумав: "Обоє рябоє".

Наталка продовжувала благодати і готова була переступити батьківське слово. Тоді Григорій опустився на коліна поруч, схилив голову і мовчки чекав рішення Сірків.

Першою не витримала мати, сказала: "Чого ж ти мовчиш, батьку?! Твоє ж насіння!" Сірко почухав голову і зітхнув:

"— Такі часи, бач... Таке життя... Ну що ж..."

А матері тільки цього було й треба. Витерла сльози, зняла ікону і разом з батьком благословила молодих.

Наталка цілувала рідних, радісна і щаслива. Сказала, що візьмуть із собою Заливая, і він принесе їм вісточку, як вони вже будуть у безпеці. А братові наказала, щоб беріг батьків, був коло них і коли одружиться.

Ще не розвиднілося, а із Сіркової хати вийшли двоє озброєних на лижах, а з ними біг великий якутський пес.

* * *

Однієї ночі на Н—ській заставі на Маньчжурським кордоні, біля станиці Пашкове, де Амур найвужчий, зчинилася тривога.

З пожежі і кількох вибухів почалася стрілянина, яка розійшлась обабіч на десять кілометрів. Ніби розпочався бій між усією Японією та СРСР Та то всього лиш ловили порушників кордону.

А "диверсанти" були сміливі й досвідчені, наважились перейти кордон там, де того найменше сподівались, — у самім Пашковім, попри самісіньку будівлю прикордонного пункту.

Відбулося це так. Двоє на лижах, а з ними великий пес, обережно крадучись,

вийшли на схил далекої сопки і постояли там, пильно вивчаючи місцевість.

Потім знайшли забуту копицю сіна, приладнали до неї трухляву колоду, начинену порохом та набоями, підпалили й помчали в селище. Незабаром спалахнула пожежа, почулися постріли й вибухи. Прикордонники побігли туди, а втікачі стали переходити кордон. Аж ось їм назустріч вискочив начальник застави. Наталка скомандувала Заливай: "Чужий!" — і пес стрибнув на того п'яного охоронця кордону. Водночас на голову начзастави опустився приклад вінчестера.

По всьому кордону лопотіла перестрілка, підключилась і японська сторона. Тільки напроти селища було спокійно, і наші мандрівники швидко перескочили на той берег ріки.

* * *

Плачучи від щастя, Наталка припадала до Григорія і цілувала його в нестямі, вкладаючи все серце, яке так довго стримувала: "Мій! Мій!". Шаліла в нападі безумної радості, невисловленої любові й безоглядної вірності, говорячи, що вони підуть тепер на його Україну.

І так само дав серцю волю Григорій. Забрав її в обійми і зацілував її неприступні уста, великі насмішкуваті очі... Аж ось де він догнав своє щастя!

А Заливай зіп'явся на задні ноги і, тихенько скімлячи, намагався лизкнути обоху ніс.

Нарешті лемент на кордоні вщух. Наталка нагодувала пса, прикріпила до його нашійника записку, погладила голову свого вірного друга і з жалем відправила додому. Заливай сумно заскімлив, відчуваючи розлуку, але послухався господині й побіг.

Шлях їм прослався в невідоме. Вони приготувалися до всіх труднощів, до жорстокої боротьби, спаливши всі кораблі за собою. Їх вабила далека, сонячна, омріяна Україна.

Крайова преса була сповнена сенсаційними повідомленнями про велику озброєну до зубів банду ворогів народу на чолі з "крупним державним злочинцем" Григорієм Многогрішним, яка діяла в тайзі і вбила начальника Краєвого особого відділу УГБ НКВД тов. Медвина — ветерана НКВД, "славного і доблесного чекіста, що в боротьбі з ворогами не знав жалості і що рука в нього не дрижала ніколи..."

Внизу великими літерами сповіщалося про велику премію за зловлення того страхітливого "отамана банди" — Григорія Многогрішного.

Друга сенсація була ще цікавішою. Подавалися карколомні повідомлення про "чергову провокацію" "некою" агресивної держави на советсько-маньчжурському кордоні... Про кількогодінний бій і відбиття великої диверсійної групи ворога. Про заслуги начальника застави, який у героїчному бою був тяжко поранений. Між іншим говорилося й про те, щодвоє "негодяїв" з гігантським псом у тім бою нагло напали на начальника "з тилу".

Старий Сірко, що привіз разом з Грицем до Хабаровська на базу здавати живого тигра, слухав ті "новини" і в душі сміявся з них. Якого шелесту наробили Григорій та його донька!

Сіркові захотілося з радості навіть тигра з клітки випустити. Старого зупинило лише те, що тигр вже був на базі, у загальній клітці і під великим замком. А головне, поза всяким сумнівом, "кішка" роздере першим саме його — головного винуватця своєї біди.

* * *

Другого дня після приїзду Сірка з Хабаровська прибіг Заливай. Він був схудлий, здичавілий, лапи в льодових "черевиках". Старі невимовно зраділи, гладили пса, говорили з ним, годували, як людину. І знайшли записку!

Це був радісний день у Сірків. Наталка писала: "Живі. Здорові. Обіймаємо всіх. Цілуємо. Вже перейшли до тітки!"

Мати плакала й просила прочитати записку ще раз і ще, а тоді поцілувала її нишком і, загорнувши в шовкову хустку, поклала на самий спід скрині, де зберігалися Наталчині речі. І стала молитися Божій Матері, вимолюючи щастя для дітей і хоч на останку літ зустрічі з ними.

* * *

Гриць прип'яв Заливая, щоб не втік. Мати ходила біля пса, як біля дитини, але той скучав. На п'ятий день вранці Заливая не дошукалися. Він утік. "Одчайдушний і безмежно вірний пес розумів дружбу по-своєму і зробив так, як веліло його собаче серце.

Подався доганяти без надії догнати. Але — сміливі завжди мають щастя".

1943